

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ**

BAKALÁRSKA PRÁCA

2010

Martin Drobny

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKÝCH ŠTÚDIÍ

TRADIČNÉ RODINNÉ HODNOTY V MODERNEJ
SPOLOČNOSTI

Bakalárska práca

Študijný program: **Stredoeurópska areálová kultúra (Jednoodborové štúdium, bakalársky 1. st., externá forma)**

Študijný odbor: **3.1.2 kulturológia**

Školiace pracovisko: **Katedra areálových kultúr, FSS, UKF**

Školiteľ: **PhDr. Zuzana Mészárosová - Lamplová, PhD.**

Nitra 2010

Martin Drobný

ABSTRAKT

DROBNÝ, Martin: Tradičné rodinné hodnoty v modernej spoločnosti (Bakalárska práca)

Drobný Martin, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta Stredoeurópskych štúdií,
Katedra areálových kultúr,

Odbor: Stredoeurópska areálová kultúra

Školiteľ: PhDr. Zuzana Mészárosová - Lamplová, PhD.

Objektom teoretického spracovania bolo definovanie tradičného modelu rodiny, kde muž – otec je živiteľom a žena – matka sa stará o výchovu detí a chod domácnosti. Napriek tomu, že tento model rodiny je v našej krajine stále preferovaný ako ideál, vplyvom sociálnych, ekonomických, politických činiteľov, ale tiež individuálnych vlastností jednotlivca, sa stáva nestabilným. Čoraz častejšie sa posúva k typu dvojpríjmovej rodiny, kde väčšina úloh spojených s domácnosťou je na pleciach ženy a otec vystupuje ako pomocník.

Kľúčové slová: rodina, hodnoty rodinné, hodnoty tradičné, gender

ABSTRACT

DROBNÝ, Martin: Traditional family values in modern society (Bachelor thesis)

Drobny Martin, Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, Department of Range cultures

Specialization: Central Range culture

Consultant: PhDr. Zuzana Mészárosová - Lamplová, PhD.

The object of the theoretical elaboration was to define the traditional family model, where the man – father is the breadwinner and the woman – mother looks after the children and household. Despite the fact, that this model is still preferred as an ideal in our country, it is getting more instabil due to the influence of social, economical, political factors and also individual's character. More often it is closer to the model of dual-income family, while the majority of the household care is still upon the woman's shoulders and the father appears as a helper.

Key words: family, values familiar, values traditional, gender

Čestné vyhlásenie

Podpísaný Martin Drobný vyhlasujem, že som bakalársku prácu na tému Tradičné rodinné hodnoty v modernej spoločnosti vypracoval samostatne s použitím uvedenej literatúry.

Som si vedomý zákonných dôsledkov, v prípade ak uvedené údaje nie sú správne.

V Nitre, dňa

Pod'akovanie

Svoje pod'akovanie si dovoľujem vysloviť PhDr. Zuzane Mészárosovej - Lamplovej, PhD. vedúcej tejto záverečnej práce, ktorá mi pomohla svojimi cennými radami, odbornou pomocou a pripomienkami.

Tiež sa chcem pod'akovať mojim rodičom a priateľom za ich pomoc, pochopenie a podporu.

V Nitre, dňa

ÚVOD	9
1 RODINA	11
1.1 ETYMOLOGIA A DEFINÍCIA VÝRAZU	11
1.2 CHARTA PRÁV RODINY	12
1.3 VÝZNAM RODINY A JEJ FUNKCIE	14
1.4 VÝVOJ RODINY AKO INŠTITÚCIE	16
1.4.1 VÝVOJOVÁ DYNAMIKA RODINY V SÚČASNOSTI	18
2 ČO JE MODERNÉ A ČO JE TRADIČNÉ?	19
3 GENDER	21
3.1 ETYMOLOGIA A VÝZNAM	21
3.2 GENDEROVÉ STEREOTYPY	22
3.3 KONŠTRUKCIA ŽENSKOSTI A MUŽSKOSTI	23
3.4 GENDER A JEHO VZŤAH K EXKLÚZII	23
4 ZAMESTNANÁ ŽENA A JEJ RODINA	24
5 ZAMESTNANÝ MUŽ A JEHO RODINA	27
6 MANŽELSTVO	31
6.1 MANŽELSTVO A RODINA Z POHĽADU KREŠŤANSTVA	31
6.2 MANŽELSTVO A RODINA Z POHĽADU ŠTÁTU	31
6.3 SOCIÁLNA A KULTÚRNA PODMIENENOSŤ VÝBEROVÉHO PÁROVANIA	33
6.4 VÝVOJ A KRÍZY V MANŽELSTVE	35
6.4.1 ROZVOD A JEHO PREVENCIA	38
6.4.2 DEPRIVÁCIA V RODINE	39
6.5 PRIRODZENÉ METÓDY PLÁNOVANIA RODIČOVSTVA (LIGA PÁR PÁRU NA SLOVENSKU)	40
7 DETI A RODINA	43

7.1	NEBEZPEČNÉ (NESPRÁVNE) PRVKY A ŠTÝLY VÝCHOVY V TRADIČNEJ I MODERNEJ RODINE	45
7.2	VÝCHOVA K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU	45
7.2.1	VÝVOJ VÝCHOVY K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU NA SLOVENSKU	45
7.2.2	VÝCHOVA K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU (VMAR) V ZAHRANIČÍ	47
7.2.2.1	Švédsko	47
7.2.2.2	Dánsko	48
7.2.2.3	Fínsko, Nórsko	48
7.2.2.4	Veľká Británia	49
7.2.2.5	Poľsko	49
7.2.2.6	Maďarsko	50
8	ZÁVER	52
	ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	54
	ZOZNAM TABULIEK	56

Úvod

Priorita našej práce je poukázať na hodnotovú, spoločenskú a kultúrnu orientáciu dnešnej spoločnosti zo zameraním na rodinu i jednotlivca v nej. Súčasťou práce je teoretický rozbor tradičnej rodiny a vygenerovanie jej hodnôt do súčasnej – modernej doby. Bakalárska práca predstavuje teoretickú platformu poznatkov vytvorenú štúdiom literárnych zdrojov, ktorú sme získali ako výsledok študijného prieskumu k danej problematike.

Napriek tomu, že rodina patrí k najstarším sociálnym útvarom, dnes sa často píše o rodinných problémoch, ako by nemali žiadnu históriu. A predsa, ku každému z nich existuje genetický kľúč, ktorý otvára cestu k jeho pochopeniu, a tým i k väčšej nádeji na jeho riešenie...

Nie je súkromnejšieho priestoru pre človeka než ten, ktorý prináša jemné kľbko vzťahov v jeho vlastnej rodine. Čo máme medzi sebou za zavretými dverami našej domácnosti, čo sa deje v súkromí našich izieb, ako sa správame k svojim deťom, ženám, svokrám, manželom, vnúčatám a starým rodičom, do toho nám nemá nikto čo hovoriť, pokiaľ si snáď sami priamo o radu nepožiadame. Právo na rodinné súkromie patrí medzi základné práva kultúrneho človeka. Svet našej rodiny je svetom našej suverénnej kompetencie, pokiaľ vzťahy v nej nie sú narušené do takej miery, že vážne ohrozujú vývoj jednotlivých členov. Vtedy sa už náprava stáva spoločenskou záležitosťou.

Od doby, kedy sa ustálila párová rodina, žiadne ľudské spoločenstvo si nemohlo dovoliť nechrániť toto krehké usporiadanie vzťahov istou hrádzou súkromia, zase nie bez sústavnej sociálnej kontroly. Kedysi mali väčšiu rozhodovaciu právomoc šamani, kňazi, zbory starších, ktorým túto moc privilegovala obec, ale najväčšiu silu mala aj tak verejná mienka, a v tradícii zakotvené všeobecné vedomie správnosti či nesprávosti ľudských skutkov. Až v poslednej dobe sa vynorila rada odborníkov a profesionálov, v rukách ktorých zbabraná vec nadobudne nápravy a začne opäť fungovať. A tak máme dnes poradcov špecializovaných na výchovné poradenstvo, na predmanželské poradenstvo, na poradenstvo manželské i rozvodové. Je to predstava rímskeho práva i biblie, nakoniec obe kultúry, ktorých je ta naša dedičkou v priamej postupnosti, teda kultúra antická i židovská, počítali do rodiny nie len pokrvných príbuzných, ale vôbec všetkých v „dome“, teda s počiatku i otrokov, neskôr služobníctvo, ostatných zamestnancov,

s ktorými rodina tvorila výrobnú jednotku. Tento stav prežíval až do prvej polovice 19. stor. a jeho blednúci obraz máme dochovaný v realistickej literatúre tej doby, od B. Němcovej, cez Raisa k Holečkovi.¹ Rodina sa v modernej a postmodernej spoločnosti ocitla v náročných podmienkach existencie, ktoré potvrdzujú jej hodnoty. V súčasnosti, keď vysokou hodnotou jednotlivca, a to nie len z ekonomického hľadiska, je pružnosť, schopnosť meniť sociálny status, flexibilita, vzdelanie a pod., je pre rodinu hodnotou na prvom mieste stálosť. Človek sa tak stáva síce výbornou pracovnou silou, no zároveň nie príliš dobrým členom rodiny, pretože jeho úsilie, emocionálna a intelektuálna kapacita sa musí venovať niečomu inému – svojmu platenému zamestnaniu (Kusá J., 2000, s. 77).

Cieľom bakalárskej práce je zadefinovanie tradičných hodnôt rodiny a naznačenie trendov posunu týchto hodnôt v súčasnej modernej spoločnosti do nových polôh a dimenzií, ako aj vystihnutie hlavných príčin vedúcich k tzv. "kríze súčasnej rodiny"

¹ Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*. s. 182

1 Rodina

1.1 Etymológia a definícia výrazu

Rodina založená manželstvom je základnou bunkou spoločnosti. Spoločnosť všetky formy rodiny všestranne chráni.

Zákon o rodine – Zákon č. 36/2005 Z. z./čl. 2

S mierou kultivovanosti prostredia mení sa iba jazyk, nie to, o čom sa hovorí. To, čo sa označuje ako „reči“, je staré ako ľudstvo samo.

Pôvod slova „rodina“ v indoeurópskych jazykoch ukazuje na ich ekonomický základ. Po stáročiach odkazovali vzťahy v rodine takmer výlučne k vlastníctvu a autorite, nie k láske. Starí Gréci používali pre rodinu slovo *OIKOS*. Toto slovo označovalo tiež majetok a tiež bydlisko. Z moderných jazykov sa z neho vyvinulo slovo ekonómia. Prvá ekonómia, ktorú naša kultúra poznala, bola rodinná ekonómia, pretože vlastníctvo bolo produkované a konzumované v rodinách. Aristoteles hovorí, „rodina (*OIKOS*) sa skladá z troch elementov mužského, ženského a služobníctva“. Latinčina potom zaviedla slovo „*FAMILIA*“, ktoré prevzali germánske a románske jazyky ako označenie pre rodinu (nem. *die Familie*, ang. *the family*, fr. *La Famille*...). Rimania samozrejme nepoužívali toto slovo pre označenie pokrvných vzťahov, ale pre označenie všetkého majetku domácnosti – pole, dom, peniaze. *Famulus* znamená v latinčine sluha, plebejská forma sobáša spočívala v starom Ríme v tom, že muž si kúpil ženu a tá bola právne uznaná za jeho vlastníctvo – bola jeho *FAMILIA*, majetok.

Collins, 1985²

Rodinu definujeme ako spoločensky schválenú formu stáleho spolužitia osôb spojených manželskými, pokrvnými alebo adoptívnymi zväzkami. Tieto zväzky majú zvyčajne silnú citovú funkciu. Pod pojmom rodina si väčšina z nás predstaví jej najrozšírenejšiu formu, takzvanú základnú rodinu (alebo nukleárnu - jadrovú) – tvorenú manželským párom a ich slobodnými deťmi. Ak do rodiny zahrnieme ďalšie príbuzenstvo, vznikne rozšírená rodina. S neúplnou rodinou sa zase stretneme vtedy, ak absentuje jeden z rodičov (z dôvodu rozvodu, úmrtia, a iné...) (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 5).

² Možný, I. 2006. *Rodina a spoločnosť*. 2006, s. 174

1.2 *Charta práv rodiny*

Podobne ako mnohé verejne deklarované práva, ktoré sa cez mechanizmy OSN a iných svetových organizácií procesom ratifikácie stávajú záväznými, aj Charta práv rodiny sa radí medzi pozitívne snahy o upevnenie ľudských práv. Častokrát nedodržanie takýchto záväzkov možno sankcionovať len morálnymi sankciami, avšak aj tieto pri súčasnej informačnej prepojenosti sveta majú svoje opodstatnenie, obzvlášť svojim výchovným a stimulujúcim pôsobením.

Deklarácia Charty práv rodiny (Rím, október 1983) upriamuje pozornosť na tieto oblasti (Anonymous, 2000, s. 143):

1. Ti, ktorí zamýšľajú založiť si rodinu, majú právo očakávať od spoločnosti zaistenie takých morálnych, výchovných, sociálnych a hospodárskych podmienok, ktoré im s plnou zodpovednosťou a zrelosťou dovoľia realizovať právo na manželstvo.

2. V prirodzenom vzájomnom dopĺňaní sa muža a ženy prislúcha v manželstve obidvom ta istá dôstojnosť a rovnaké práva.

3. Manželia majú právo rozhodovať o čase narodenia a počte detí, majú pri tom na zreteli povinnosť voči rodine i voči spoločnosti. Rodina má právo na to, aby jej spoločnosť poskytla pomoc pri narodení a výchove detí. Rodiny s väčším počtom detí nesmú byť pre to diskriminované.

4. Ľudskému životu patrí už od počatia starostlivosť a úcta, čím sa realizuje právo každej ľudskej bytosti na život. Všetkým deťom, narodeným v manželstve alebo mimo manželstva, sirotám a duševne i telesne postihnutým, prislúcha rovnaké právo na sociálnu starostlivosť a priestor pre plný rozvoj ich osobnosti.

5. Rodičia majú prvotné právo na výchovu detí v súlade so svojim mravným a náboženským presvedčením a kultúrnymi tradíciami. Pre splnenie úlohy vychovávateľov im patrí potrebná pomoc a podpora, spoločnosti a právo na slobodnú voľbu školy.

6. Rodina má právo žiť a rozvíjať sa ako rodina. Verejná moc je povinná uznávať a podporovať spravodlivú nezávislosť, intimitu, integritu a stabilitu rodiny.

7. Každá rodina má právo slobodne prežívať a hlásať svoju vieru a na slobodnú voľbu programov náboženskej výchovy.

8. Rodina má právo vykonávať svoje sociálne a politické funkcie pri výstavbe spoločnosti. K tomu účelu má právo vytvárať spolu s inými rodinami združenia na ochranu práv a záujmov rodín. Majú právo sa podieľať na príprave a uskutočňovaní hospodárskych, sociálnych, právnych a kultúrnych programov, majúcich vplyv na rodinný život.

9. Rodiny majú právo na také ekonomické podmienky, ktoré im zabezpečia zodpovedajúcu životnú úroveň a rozvoj, najmä majú právo na súkromné vlastníctvo. V mimoriadnych situáciách majú právo očakávať, že v prípade potreby im spoločnosť poskytne pomoc. Staré osoby majú právo byť zabezpečené v rodine, alebo v príslušných domovoch, vykonávať primeranú činnosť a mať možnosť zúčastniť sa na spoločenskom živote. Hodnota rodinnej jednotky má byť zohľadnená i v trestnom práve, aby väzni mohli zostať v styku s rodinou.

10. Rodiny majú právo na taký sociálny a hospodársky systém, v ktorom organizácia práce umožní členom rodiny spoločný život, životnú úroveň, ochranu zdravia a odpočinok. Mzda za prácu musí byť dostačujúca k založeniu a k dôstojnému životu rodiny. Práca matky v domácnosti musí byť uznaná a ocenená, vzhľadom k jej hodnote pre život rodiny a spoločnosti.

11. Rodina má právo na slušný byt, odpovedajúci rodinnému životu a počtu jej členov a na základné služby, potrebné pre život rodiny.

12. Rodiny prisťahovalcov majú právo na úctu k vlastnej kultúre a na možnosť zapojiť sa do spoločenstva, v ktorom žijú a pracujú. Emigranti v cudzine majú právo, aby čím skôr boli prijaté i ich rodiny. Utečenci majú právo očakávať od vlád a medzinárodných organizácií pomoc, aby sa mohli spojiť so svojimi rodinami.

1.3 Význam rodiny a jej funkcie

V rodine sa každý jednotlivec učí základom spoločenského kontaktu. Stretáva sa s obsahom pojmov, ako je deľba práce, financie, vzťahy podriadenosti a nadriadenosti, človek je tu svedkom konfliktov, učí sa im rozumieť, a tým rozumieť aj iným ľuďom. *Zážitky z detstva, skúsenosti a postrehy zostávajú v človeku istým spôsobom zakódované celý život.*³

V odbornej literatúre sa konkretizujú rôzne funkcie rodiny, no najčastejšie sa uvádzajú nasledovné základné funkcie rodiny (Bujnová, E. 2005, s. 38):

➤ **biologický – reprodukčná**

Je historicky najstaršia. Predstavuje dve zložky, a to uspokojovanie pohlavného pudu (vzájomné erotické vzťahy medzi partnermi) a biologickú reprodukciu obyvateľstva (pokračovanie rodu). Realizácia tejto funkcie je do značnej miery determinovaná podmienkami spoločnosti.

➤ **ekonomicko – zabezpečovacia**

Spočíva v zabezpečovaní každodenného chodu domácnosti a predstavuje pokrytie všetkých materiálnych potrieb života členov rodiny. Jedná sa o uspokojovanie základných biologických potrieb (bývanie, stravovanie, spánok, obliekanie a pod.), potrieb na vzdelanie, na športové a kultúrne vyžitie, na rôzne aktivity vo voľnom čase.

➤ **emocionálna a psychohygienická**

Rodina tvorí nenahraditeľný zdroj citovej výchovy, dáva pocit stability, bezpečnosti, citovej rovnováhy. Poskytuje dôležité citové zázemie, ktoré je nevyhnutné pre zdravý vývoj detí a psychickú stabilitu dospelých osôb žijúcich v rodine. Ak chýbajú city, dochádza k frustrácii a depresiám, k rôznym poruchám. Úspešné plnenie tejto funkcie sa prejaví v pozitívnej psychickej klíme, v psychickej rovnováhe. Ako uvádza M. Novotná (1994, s. 74), v tejto funkcii je rodina nenahraditeľná, o čom svedčia ťažkosti, do ktorých sa jedinec dostáva v prípade, že stratí prirodzený kontakt s rodinným prostredím.

³ PREVENDÁROVÁ, J. - KUBÍČKOVÁ, G. 1996. *Základy rodinnej a sexuálnej výchovy*. s. 6

Bujnová (2005, s. 40) obzvlášť vyzdvihuje práve ochrannú a emociálnu funkciu rodiny.

➤ **výchovno - socializačná**

Ide vlastne o dve navzájom úzko späté funkcie. V rodine sa človek učí základným vzorom a pravidlám správania, dostáva základné informácie o živote a prostredníctvom rodiny sa postupne začleňuje do širších spoločenských vzťahov. Viacerí autori (Rozinajová, H. 1988; Bakošová, Z. 1998; Višňovský, E. 1998 ex. Bujnová, E. 2005, s. 37) uvádzajú zvlášť funkciu výchovnú a funkciu socializačnú.

Sme však toho názoru, že nemožno tieto funkcie oddeliť od seba, lebo rodina formuje vlastnosti, názory, postoje jedinca, jeho správanie a konanie, ktoré sú podmienkou zospoločenšenia, prechodu od vedomia JÁ k vedomiu MY. Prostredníctvom výchovy v rodine sa dieťa pripravuje na začlenenie do spoločnosti.

Uvedené základné funkcie rodiny sú dopĺňané celým radom ďalších funkcií. Autori vymedzujú nasledovné funkcie rodiny:

- **odpočinková a regeneračná** (Prevendárová, J. 1996 ex Bujnová, E. 2005, s. 38)

Rodina poskytuje pocit intimity a bezpečia, dôležité pre psychickú rovnováhu človeka. Poskytuje duševnú podporu a oporu v ťažkých životných chvíľach, pomáha prekonávať stres a neúspechy.

- **ochranná** (Višňovský, E. 1998; Rozinajová, H. 1988b ex Bujnová, E. 2005, s. 38)

Spočíva v ochrane zdravia detí, ale aj v ich ochrane pred sociálno - patologickými javmi. Základné normy pre plnenie tejto funkcie sú stanovené v Zákone o rodine.

- **rekreačná** (Višňovský, E. 1998, Bujnová, E. 2005, s. 38)

Znamená, že rodina umožňuje uspokojovanie záujmov, vytvorí prostredie pre oddych, na získanie nových síl pre plnenie povinností. Rodina hra významnú úlohu aj pri organizovaní voľného času detí a jeho zmysluplnom využívaní.

- **domestifikačná – opatrovateľská** (Novotná, M. 1994, Baďuríková, Z. *et al.* 2001, *ex* Bujnová, E. 2005, s. 38)

Znamená význam rodiny pre osobnostné zakotvenie človeka v živote, vytvorenie pocitu „sem patrí“, „tu som doma“. Štrukturálne zmeny v rodinách však spôsobujú ústup tejto funkcie a nahradzovanie rodiny profesionálnymi inštitucionalizovanými formami výchovy, ktoré však nie sú schopné plniť ako emocionálnu, tak ani domestifikačnú funkciu.

Miera plnenia uvedených funkcií *nie je konštantná*. Funkcie rodiny sa vývojom spoločnosti menili a modifikovali. Úlohou rodiny bolo obstarávať obživu, bývanie, bola nositeľkou výchovy, pokračovanie kultúrnych a duchovných hodnôt a zabezpečovala primerané podmienky pre svoju sexuálno – reprodukčnú funkciu (Bujnová, E. 2005, s. 39).

1.4 Vývoj rodiny ako inštitúcie

Rodina ako inštitúcia, ako spôsob prežívania medziľudských vzťahov a najdôležitejšia výchovná ustanovizeň, je stálicou a pevným bodom spoločnosti. Hoci v posledných obdobiach prešla významnými zmenami, naďalej zostáva zásadnou sociálnou inštitúciou (Kraus, 1998 *ex* Šatánek, J. 2004, s. 16).

Zdravou rodinou sa preto myslí hlavne funkčná rodina, ktorá svojou štruktúrou členov, formami spolužitia a vzťahmi naplňa dôležité potreby človeka (Potočárová, M. 2000. s. 10).

Vývoj rodiny nadobúda stále väčšiu dynamiku a entropiu, je stále viac poznamenaný zásahmi zvonku (Horská, 2000 *ex* Šatánek, J. 2004, s. 16)

Tabuľka č. 1: Základné etapy vo vývoji ľudskej rodiny podľa Collinsa (1985 *ex* Možný, I. 2006, s.17)

Počiatky ľudskej párovej rodiny	1 000 000 r. p.n.l.	Silná sexuálna väzba heterosexuálnych párov, sprevádzaná spoluprácou na výchove detí. Je nutná hlavne pre dlhé obdobie nedospelosti a závislosťou u človeka pri porovnávaní s ostatnými živočíšnymi druhmi
Zložité príbuzenské systémy v kmeňových spoločnostiach; vznik tabu incestu	8 000 r. p.n.l.	Rozšírené príbuzenské siete zo zložitými pravidlami ekonomických. a zásunbných výmen vo vnútri i medzi príbuznými veľkorodinami, niektoré sú matrilokálne/matrimoniálne, no väčšina je zrejme patrimonálne/patrilokálne, i iné formy. Rodové štruktúry sú totožné s celou nadindividuálnou sociálnou organizáciou
Vynárajú sa nepríbuzenské systémy sociálnej organ. Úpadok zložitých systémov, výmen a počiatok vzostupu patrimonálnej rodiny	Asi 3 000 r. p.n.l. v Mezopotámii a Egypte; asi 600 r. p.n.l. v Grécku a Číne.	Vznik prvých štátov ako sociálnych organizácií nad rodinnými sieťami. Upadajú kmeňové rodové systémy a sú nahradzovane patrinominálnymi domácnosťami, kt. vládnu muži, kt. držia v rukách vlastníctvo nad domácnosťou, do kt. patrí i služobníctvo a všetci v dome, často i čel'ad' ozbrojená na ochranu domácnosti
Vzostup byrokratického štátu a kapitalistickej ekonomiky. Domáce súkromie.	17 – 18 stor. n.l. v západnej Európe a severnej Amerike	Domácnosť prestáva byť zároveň miestom zamestnania a jej obranu preberá obec/štát. Moc patriarchálnej hlavy domácnosti upadá. Vynára sa nukleárna rodina ako ideálny typ – s mužom, kt. rodinu ekonomicky a sociálne zaisťuje, a ženou, kt. sa stará o domácnosť. Nastupuje individuálny manželský trh
Diverzifikácia spôsobu párovej domácnosti. Tendencia k rovnoprávnosti pozícii ženy a muža pri vyjednávaní o vzťahu a rodine	Druhá polovička 20. stor. v bohatých priemyselných spoločnostiach	Rôznorodosť rodinných foriem. Vzostup rozvodovosti a opakovaných manželstiev, všeobecná zamestnanosť žien a hlboké zmeny v ženských a mužských sociálnych rolách. Vynára sa singles významná skupina a stav.

1.4.1 Vývojová dynamika rodiny v súčasnosti

Vývojové trendy súčasnej slovenskej rodiny odrážajú jednak procesy transformácie postsocialistických spoločností, a jednak polemiky a zmeny globálneho charakteru - ako je masová imigrácia (či migrácia) obyvateľstva z odlišných kultúr a za rozličných okolností, zmeny v štruktúre zamestnanosti, všeobecná globalizácia spoločenského života a i.. Súčasná rodina nie je celkom sebestačným, autonómnym sociálnym útvarom (Glasová, M. 2000, s. 21). Napĺňanie jej funkcií nie je možné uskutočniť v izolácii, ale závisí od kvality jej spätosti so sociálnym prostredím - sociálnou sieťou rodiny (Matoušek *ex* Glasová, M. 2000, s. 21). Základom funkčnosti rodiny je, samozrejme, kvalita vlastných rodinných vzťahov v jej vnútri, kvalita rodinnej interakcie (Vrána, 1996 *ex* Glasová, M. 2000, s. 21). Členovia rodiny zvyčajne žijú spolu a tvoria jednu domácnosť, ktorá môže zahrňovať dve aj tri pokolenia. Vzájomné vzťahy medzi rodinnými príslušníkmi sú určené ich citmi a postojmi, tradíciami odovzdávanými výchovou a vzdelaním, ale aj právnymi a náboženskými normami. Okolo dospelého jedinca sa pohybuje 3 – 6 najbližších osôb (partner, deti, najbližší príbuzní, poprípade priatelia). Môžeme teda predpokladať medzi nimi vysoký stupeň otvorenosti, dôvery, istoty a bezpečia. Rodina, ako prostredie, s ktorým sme najviac spätí, nás výrazne ovplyvňuje a my zase ovplyvňujeme ju. Vytvára vlastné kultúrne prostredie, ktoré formuje osobnosť detí, ale je aj obrazom doby a jej politických, sociálnych, ekonomických, kultúrnych, ekologických a ďalších podmienok a zásad. Každá rodina má svoje zvyklosti – nepísané zákony, tzv. rodinný kódex, ktorý má vplyv na správanie jej príslušníkov. Prejavuje sa to potom v spôsobe reči, rozdelením rol, prístupom k iným ľuďom, k okoliu a podobne (Bocková, A. *et al.* 2001, s. 175).

Guráň, Fialdelfiová, Ritomský (1997 *ex* Šatánek, J. 2004, s. 16) pri retrospektívnom pohľade na vývoj rodinných vzťahov a štruktúr v Európe počas posledných desaťročí zaznamenali tieto základné procesy:

- Demokratizáciu rodinných vzťahov, ktorá sa prejavuje postupným posunom od tradičných patriarchálnych vzťahov založených na autorite muža, otca, živiteľa rodiny a podriadenosti detí voči rodičom k vzťahom moderným, rovnoprávnym z hľadiska pohlavného, aj generačného.

- Individualizáciou rodinných vzťahov, ktorá sa prejavuje v postupnom prechode od vzťahov daných, určených pôvodom k vzťahom voleným, utváraným slobodným výberom jednotlivca.
- Dynamizáciu rodiny, ktorá sa stáva otvorenejšou, prístupnejšou k zmenám vo vývoji spoločnosti, ale aj flexibilnejšou s ohľadom na individuálny vývin jednotlivca.
- Pluralizáciu rodinných štruktúr a foriem, ktorá sa prejavuje vznikom širšej a komplikovanejšej palety rodinných vzťahov a formovanie väčšieho počtu rodinných štruktúr.

Z hľadiska demografického vývoja za najvýraznejšie momenty posledných desaťročí považuje Kompolt (2001 *ex* Šatánek, 2004, s. 16) redukcii štruktúry rodiny na maximálne dvojgeneračné súžitie, zvyšovanie veku ženy pri vstupe do prvého manželstva, a tým aj zvyšovanie veku pri pôrode prvého dieťaťa, pokles natality a zvyšujúce sa počet detí vyrastajúci len s jedným rodičom (v dôsledku rozpadu pôvodného manželstva, alebo sa dieťa narodí mimo manželstva).

O. Matoušek (*ex* Bujnová, E. 2005, s. 39) uvádza, že tam, kde bola kedysi rodina nezastupiteľná, nastúpili špecialisti a formálne organizácie. Škola prevzala vzdelávanie, masmédiá zrušili monopol rodiny na ich socializáciu. I. Možný hovorí, že postavenie rodiny je zatlačované do pozadia mocným vplyvom vrstovnickej skupiny, ktorej hodnoty sú stále viac určované vplyvom masovokomunikačných prostriedkov. Lekári, nemocnice a sieť sociálnych zariadení prevzali od rodiny starostlivosť o chorých, starých a postihnutých (Možný *ex* Bujnová, E. 2005, s. 39).

2 Čo je moderné a čo je tradičné?

Výraz „moderný“ je odvodený od latinského slova *modus*, teda spôsob. V najzákladnejšom zmysle je moderné štýlom našej doby: platí „teraz a tu“, a nie „vtedy“ alebo „v minulosti“. Niektorí bádatelia sa domnievajú, že slovo „moderný“ má svoje korene v dobe po rozpade rímskej ríše na sklonku 5 storočia n.l., kde sa nová kresťanská éra začala označovať latinským slovom *modernus*, aby sa odlíšila od pohanskej minulosti pod vplyvom Rimanov. Podľa R. Kosellecka (*ex* Harrington, A. *et al.*, 2006), moderné

určuje vlastnú budúcnosť a nepretržite rozširuje svoj „priestor skúseností“ za stále ctižiadostivejší „horizont očakávania“.

Moderné sa často kladie do protikladu s „tradiáciou“ s „tradičnými“ spôsobmi života alebo s „tradicionalizmom“. Výraz „tradičia“ pochádza z latinského slova *tradere* teda „predávať“ alebo „odovzdávať“. Vyjadruje predstavu prijímaného a samozrejmeho spôsobu myslenia a jednania.

Podľa vplyvného názoru Maxa Webera (*ex Harrington, A. et al.*, 2006, s. 48) nemusí spoločnosť nutne prestať byť tradičnou, ako náhle začne vyrábať veľké množstvo zbožia, vytvorí armádu alebo si osvojí technické vynálezy. Podľa Webera prestávajú byť spoločnosti tradičné až vtedy, keď si osvojí konkrétny *étos metodického vedenia života*, keď prijme charakteristický kalkulujúci, plánujúci a *racionalizovaný* postoj k organizovaniu, k etickému ospravedlňovaniu a kodifikovaniu spoločenského života. V tomto duchu Weber tvrdí, že civilizácia starovekej Číny zostávala tradičnou svojím spôsobom života, aj napriek tomu, že disponovala mnohými technologickými vynálezmi, ktorá západná spoločnosť získala až o tisíc rokov neskôr v stredoveku.

Tabuľka č. 2: Základná charakteristika tradičnej, modernej a postmodernej rodiny (Možný, I. 2006, s. 23)

	Tradičná	Moderná	Postmoderná
Štruktúra	široká, viacgeneračná	nukleárna, manželská	individualizovaná
Základný kapitál	ekonomická	ekon.,sociál.,manžels.	sociálna, kultúrna
Legitimizácia	sex, deti	deti	nelegitimizuje
Rola	hierarchizovaná	komplementárna	individualizovaná
Funkcia	univerzálna	statusová, citová	citová
Autorita	otec	otec – matka	individualizovaná
Reprezentácia diskurz.	náboženský	občiansky	masmediálny
Medzigeneračný prenos	patrilinéárny, autoritatívny	demokratický, zmiešaný	slabý

Štruktúru západnej modernity je užitočné skúmať z pohľadu troch viac menej odlišných aspektov spoločenskej zmeny. Prvým je kultúrny aspekt, zahrňujúci rozvoj vedy a úpadok náboženstva; druhým je politický aspekt, zahrňujúci rozvoj štátu, občianskeho

práva a ideí demokracie; tretím je spoločensko – ekonomický aspekt, zahrňujúci vzostup medzinárodne kapitalistickej ekonomiky, úzko spojený s procesom industrializácie a urbanizácie (Harrington, A. *et al*, 2006, s. 49).

3 Gender

3.1 Etymológia a význam

Výraz gender pochádza z lat. *genus, generis* a znamenalo i v angličtine pôvodne rod, vrátane gramatického rodu. Keď sa hľadal opak k (biologickému) rozlíšeniu pohlavia (angl. *sex*), dostalo slovo gender špecifický význam kultúrneho odlíšenia mužov a žien a v tomto význame prešlo i do mnohých iných jazykov (Anonymous 2010).

Ľudia sa definujú mnohými spôsobmi - jedným z tých prvotných je identifikácia „som muž“ alebo „som žena“, keď sa vymedzujú z hľadiska pohlavia. Takýmto vyhlásením sa človeku automaticky v danej spoločnosti pridelujú určité vlastnosti dané špecificky pre muža a ženu. Inými slovami, ľudské pohlavie je biologická danosť. Na ňom ľudia konštruujú spoločenskú kategóriu zvanú gender (maskulinitu či femininitu). Gender vyjadruje myšlienku, že pokiaľ ide o sociálne správanie, ľudia sa ako muži a ženy nerodia, ale musia sa, prinajmenšom do značnej miery, naučiť ako muži a ženy jednať (Jandourek, J. 2003, s. 110). Predpoklady vzťahujúce sa ku genderu, ľudia obecné prijímajú za platné či správne a na nich zakladajú svoj rozdielny – niekedy vyslovene protikladný prístup k osobám mužského a ženského pohlavia (Renzetti, C. M. - Curran, D. J. 2003, s. 20).

Gender je sociálny konštrukt. Kultúra a spoločnosť pôsobia rozdielne na mužov a ženy, čo vedie k sociálne konštruovaným rozdielom v ich správaní, očakávaní či postojoch. Gender vzniká v priebehu socializácie jedinca. Niektorí autori uvádzajú, že už v 18 mesiacoch si je dieťa vedomé svojho genderu, ktorý mu je pripisovaný pri narodení alebo i skôr vďaka metódam, ktoré dnes umožňujú zistiť pohlavie dieťaťa dlhú dobu pred narodením (Anonymous, 2010).

Pohlavie je na rozdiel od genderu univerzálnou kategóriou, ktorá je nezávislá na čase a mieste. Pohlavie predstavuje anatomické a telesné rozdiely medzi mužom a ženou, zatiaľ čo „gender“ je chápaný ako sociálny význam priradovaný tomuto rozdielu (Harrington *et al.* 2006, s. 325).

Pohlavie je biologická veličina, gender je považovaný za veličinu kultúrnu (Harrington *et al.*, 2006, s. 325).

Gender je vyjadrením predstavy, že existujú iba dve pohlavia (spravidla sa neberú v úvahu hermafroditi a transsexuáli) – ženské a mužské – a im biologicky dané charakteristiky. Deľba práce sa delí na ženské a mužské profesie, na tie, ktoré sú vhodnejšie pre ženy či mužov skôr než naopak. Deľba práce sa vzťahuje nielen na povolanie, ale i na ostatné činnosti – domáce práce sa delia na tie, ktoré sú vhodné pre dané pohlavie (nesluší sa, aby muž utieral či umýval riad), rovnako tak voľno časové aktivity sa delia na „mužské a ženské“ a neutrálne, činnosti vykonávané pri staraní sa o dieťa sú genderované (tzn. odkazujú na to, či je túto činnosť vhodné priradiť skôr žene či mužom) (Anonymous 2010).

3.2 Genderové stereotypy

Sú zjednodušujúce popisy ako má vyzerat' „maskulínny muž“ či „femininná žena“. O stereotypoch ľudia obvykle uvažujú bipolárne, to znamená tak, že normálny muž nenesie žiadne rysy ženskosti a naopak (Renzetti, C. M. - Curran, D. J. 2003, s. 20). Genderové stereotypy sú univerzálne platné, nakoľko sa predpokladá, že charakteristiky tvoriace genderový stereotyp zdieľajú všetci príslušníci daného pohlavia; aj keď mnohí ľudia mužského i ženského pohlavia sa v skutočnosti daným stereotypným obrazom vymykajú. Stáva sa, že na takéto prípady sa pozeráme priaznivo, častejšie sa však nekonformný jednotlivec označuje ako deviantný, abnormálny či skazený a podľa toho sa s ním tak zaobchádza. Je nesmierne dôležité, že podobné rozlíšenie sa odohráva nie len na úrovni vzájomnej komunikácie medzi jednotlivcami, ale i na štrukturálnej úrovni spoločnosti, v ktorej žije. Každá spoločnosť svojim členom predpisuje určité vlastnosti, spôsoby správania a vzorce vzájomnej interakcie v závislosti na ich pohlaví, ktoré sú zakotvené v spoločenských inštitúciách ako sú hospodárstvo, politický systém, vzdelávací systém, náboženstvo, rodinné usporiadanie a i. Vzhľadom k tomu, že každá spoločenská inštitúcia disponuje mocou odmeňovať a trestať, udeľovať výsady a ukladať záväzky a obmedzenia, má pohlavne – genderový systém hlboký dopad na životy žien i mužov a na životné voľby im otvorené (Renzetti, C. M. - Curran, D. J. 2003, s. 21).

3.3 Konštrukcia ženskosti a mužskosti

Klasická sociálna teória i jej súčasné formy vykazujú sklony k vylúčeniu žien zo sociálnej sféry a k uprednostňovaniu mužskej predstavy o moderne. Klasická sociológia vykazovala ženu do domácej sféry, romantizovala ženskú rolu ošetrojúcej matky a myslela si, že žena nedokáže prekonať hranice svojej telesnosti – pritom všetkom vychádzala z binárneho protikladu medzi „ženskosťou“ a „mužskosťou“. V tomto zmysle klasická sociológia chápala moderné prostredníctvom „hlboko genderovo ovplyvnenej analýzy sociálneho života“ – aj keď si osobovala nárok na nestrannú a univerzálnu platnosť (Harrington, A. *et al.* 2006, s. 322). Sociologická teória vychádzala z rady binárnych rozdielov – medzi verejným a súkromným, ekonomikou a rodinou, univerzálnym a jedinečným, ale väčšinou nevenovala pozornosť genderovej podstate zásadných rozdielov. Tieto rozdiely viedli k zavádzajúcemu spojeniu moderného a mužského, k hodnoteniu neburžoáznej ženy ako „mužatky“, ktorá si nezaslúži úctu a k pripútaniu buržoáznych žien k rodinnému krbu.

3.4 Gender a jeho vzťah k exklúzii

Predmetom kritiky sa stal názor, že sociálna kategória mužov a žien sa v kapitalistickej spoločnosti utvára nepriamou patriarchálnou kontrolou ženskej pracovnej sily na platenom trhu práce. Táto kontrola je vyjadrená horizontálnou a vertikálnou genderovou segregáciou platenej práce – v podobe fenoménu „mužskej“ práce a „ženskej“ práce. Bol to názor, že segregácia žien v platenej práci podporuje materiálnu závislosť žien na mužoch a plodí relatívnu bezmocnosť a vykorisťovanie v domácej sfére. Popísaný prístup sa dá kritizovať hlavne preto, že sa mu nedarí pomenovať situáciu žien, ktoré nie sú v tejto situácii, či už na trhu práce, alebo v domácej sfére. Táto kritika zaznievala práve od afroamerických feministických autoriek. Afroamerické feministky zdôrazňovali, že domácnosť nejde vždy vykresľovať ako miesto patriarchálneho útlaku žien. Ukázalo sa, že domácnosť bola z historického pohľadu často taktiež miestom solidarity a odporom proti všadeprítomnému rasizmu pôsobiaceho na trhu práce. Z tohto hľadiska, teda segregácia žien v platenej práci iba zachytáva situáciu vybraného počtu žien, ktoré sú natoľko slobodné, aby mohli predávať svoju platenú prácu ako formu prevoditeľného vlastníctva.

Takýto predpoklad prehliada zložité historické postavenie rady žien vo vzťahu k práci ako forme vlastníctva (Hartmannová, 1979, 1981, ex Harrington, A. et al., 2006, s. 329).

Je známych mnoho prípadov, kde použitie gendera môže byť diskriminujúce. Feministická sociológia sa spočiatku sústredila na sociálne podmienky žien v domácnosti a bola podrobená kritike za to, že sa zaoberala iba problémami bielych západných žien, strednej triedy, vysokoškolsky vzdelaných, znudených pohodlným životom v domácnosti a čakajúcich od života viac – ktoré sa najviac priblížili životnému ideálu domácej ženskosti (Hooks, B. 1984 ex Harrington et al., 2006, s. 330).

4 Zamestnaná žena a jej rodina

Žena by sa mala vymknúť z dvojitého tlaku, vydať sa a mať deti a zároveň cítiť, že, premárňuje svoje vzdelanie, či sa inak nerealizuje, keď sa venuje celodennej starostlivosti o dieťa. V minulosti bola rodina ženským údelom, dnes môže byť jej voľbou. Iba tie, ktoré chcú venovať niekoľko rokov svojho života tomuto poslaniu, by o ňom mali vážne uvažovať; pokiaľ sa pre to rozhodnú, malo by sa im dostať uznania zato, že sa ujali jednej z najvýznamnejších úloh pre budúcnosť svojej spoločnosti.

Mia K. Pringleová 1978, cit. Dle. J. E. Goldthorpe, 1978:53⁴

Súčasná žena jednou nohou vykročuje z prítomnosti do budúcnosti, zatiaľ čo druhá noha zostáva v pasci tradičnej rodiny.⁵

Ranné feministické prejavy v klasickej sociológii poukazovali prevažne na uprednostňovanie mužského subjektu v popise moderných podmienok a na zjavné vylúčenie žien zo skúseností a vnemu moderného. Nech už to súviselo so závatne rýchlym rozvojom miest, s politickými dôsledkami platenej práce, či s pocitom odcudzenia alebo, feministky tvrdili, že klasická tradícia mala sklón spájať tieto skúsenosti skôr s mužským než so ženským princípom. V mnohých klasických pojednaniach boli ženy obvykle spájané s i racionalitou, tradíciou, telesnou a súkromnou a domácou sférou. Neboli chápané ako priama súčasť sveta racionality, kapitalizmu, mesta a industrializmu v podobe verejných sfér platenej práce, byrokracie a politiky. Ženské vzťahy boli považované za

⁴ MOŽNÝ, I. 2006. *Rodina a spoločnosť*. s. 191

⁵ ONDREJKOVIČ, P. 2006. *Rodina v novom miléniu*. s. 57

pred industriálne a nekapitalistické. Klasická sociálna teória mala sklon stavať ženy do protikladu vzťahu k modernému, mimo sám predmet sociálnej teórie.

Weber napísal, že „žena je závislá kvôli nadradenosti telesnej a intelektuálnej energie muža, dieťa kvôli svojej objektívnej bezmocnosti“ (Weber, 1922, Sydie, 1987, *ex Harrington et al.*, 2006, s. 315). Stručne povedané, Weber pripisoval domáce panstvo žien (a detí) prírode, moc mužov zase kultúre. Weber spája ženy s iracionalitou a myslí si, že ženy nedokážu dosiahnuť racionálneho životného štýlu, ktorý považoval za charakteristickú podmienku moderného (Harrington et al., 2006, s. 316).

Zložitá je taktiež situácia rodiny, ktorá na pozadí základnej historickej premeny prechodu od tradičnej rodiny k novému typu partnerskej rodiny musí reagovať na problémy, objavujúce sa s prechodom na tržnú spoločnosť. K základným príčinám premeny rodiny, ale následne i spoločnosti patrí premena ženy a jej sociálnej pozície. Behom dvoch generácií sa žena vzdelanostne minimálne vyrovnala mužovi, stala sa ekonomicky svojbytnou a obsadila viaceré profesie a pozície v horizontálnom i vertikálnom členení (Ondrejko *et al.*, 2006, s. 57). Hašková (2004, s. 158) uvádza, že z hľadiska historického vývoja na trhu práce plne participuje už niekoľko generácií žien. Vzhľadom na sebprijatie žien ako spoluživiteliek rodiny, je možné povedať, že sa ustálil model dvojpríjmovej rodiny, naproti tomu však viac ako polovica mužov a žien vníma ako ideálnu tradičnú (konzervatívnu) predstavu o usporiadaní genderových rolí, kde muž je živiteľom rodiny a žena zodpovedá za starostlivosť o deti a chod domácnosti. Podľa výskumov Sociologického ústavu SAV sa 64,52% respondentov zo SR stotožňuje s názorom, že do domácnosti by mali prispievať obaja partneri (Bausová, M. 2004. S. 182). V celoeurópskom merítku je tradičné usporiadanie preferované najmä v krajinách bývalého východného bloku, zatiaľ čo ku genderovo najmenej konzervatívnym názorom sa hlásia najmä obyvatelia severských krajín (Švédsko, Nórsko) (Hašková, 2004, s. 159-160).

Je možné položiť si teda otázku, do akej miery je model dvojpríjmovej rodiny výsledkom ekonomickej situácie na Slovensku, a do akej je to dôsledok snahy žien o ekonomickú samostatnosť (Bausová, 2004. s. 182).

Problémom je, že k novej pozícii a aktivitám si žena so sebou vlečie záťaž prekonaného typu rodiny a spoločnosti. Akoby nové aktivity, hodnoty, ciele a záujmy mohla realizovať najskôr po zvládnutí starej roly ženy a matky. Táto schyzofrenická pozícia ženy je konfliktná v rade dimenzií. Najprv sa jedná o vnútorný konflikt ženy, ktorý sa neskôr môže prejaviť navonok a môže končiť rozpadom manželstva. Nie náhodou

väčšina rozvodov je iniciovaná ženami. Rodinná dimenzia konfliktu spočíva v nekompatibilite novej ženskej role a starej patriarchálnej role muža. Na ploche malej skupiny – rodiny, vlastne dochádza ku stretu dvoch spoločenských systémov, muž v patriarchálnej role je živým prvkom skanzenu, živým „sociálnym dinosaurom“. Treťou dimenziou konfliktu je spoločnosť, ktorá s ťažkosťami anticipuje novú rolu a pozíciu ženy v spoločnosti. Je však treba si uvedomiť, že spoločenské procesy majú odlišnú temporalitu a rozpornosť vyplývajúcu z rôzneho tempa prebiehajúcich zmien je sociologicky prirodzená. Z hľadiska histórie a sociálnej fázy evolúcie i tak majú tieto zmeny obrovskú dynamiku. Spoločenské subsystémy potrebujú čas, aby sa s explozívnu a revolučnou premenou ženy vyrovnali. Rast vzdelanosti žien sa kontinuálne premietol do ďalších spoločenských systémov a stal sa zdrojom zásadnej zmeny pozície ženy v spoločnosti. Táto zmena bola snáď rýchlejšia v spoločnosti a oneskorene k nej dochádza i v rodine. Tento jav je spojený s krízou tradičnej rodiny a s prechodom na partnerskú rodinu. Vedľa chybných byrokratických prístupov má spoločnosť možnosť tak uľahčiť a urýchliť proces emancipácie ženského fenoménu v spoločnosti. Základný problém modernej ženy je v konflikte medzi rolou matky a jej profesiou a ďalšími spoločenskými rolami. Zásadne a pritom sociálne prirodzene môžeme spoločnosť ovplyvniť zvýraznením a zrovnoprávnením ženského princípu v spoločnosti opatreniami, ktoré by zmiernili tento konflikt. A práve táto oblasť by mala byť priestorom pre ženské angažmány. Kto pozná daný problém lepšie ako ženy a kto by preto mal byť schopný zvoliť koncepčne najlepšie riešenie ako ženy. Každá žena vlastne stojí tvárou v tvár tomuto problému a rozhoduje sa individuálne na základe osobnej situácie a hodnotovej orientácie. Oproti minulosti je priestor pre individuálne rozhodovanie ženy omnoho väčší, žena je pod menším formálnym i neformálnym spoločenským tlakom. Čím ďalej častejšie rozhodnutie ženy vzdať sa materstva, na ktoré má žena nepochybne právo, znamená pre ňu i pre manželský, či partnerský pár veľké životné ochudobnenie, pre spoločnosť demografický a následne spoločenský problém a z hľadiska evolúcie vlastne „smrť“, koniec jednej línie života. Uvedené javy a procesy sa netýkajú iba českej alebo slovenskej spoločnosti, ale taktiež ďalších moderných európskych spoločností (Ondrejko *et al.*, 2006, s. 57).

Uvedené procesy vývojovo modernej európskej rodiny vo vzťahu k demografii sa stali z hľadiska budúcnosti európskej spoločnosti kľúčové. Európske spoločnosti patria k tým najbohatším na svete. Tomu odpovedá aj sociálna ekonomická úroveň ich obyvateľstva, napriek tomu ako dôvod bezdetnosti a odkladania materstva sú uvádzané

ekonomické dôvody, udržania určitého životného štýlu. Rodiny s deťmi majú zníženú životnú úroveň a matka samo živiiteľka sa takmer automaticky pohybuje na hranici chudoby, alebo do pásma chudoby priamo spadne (Ondrejko*vič et al.*, 2006, s. 57).

Na druhej strane zdôrazňovalo feministické hnutie, že práca v domácnosti, síce neplatená, je práca sociálne rovnako významná a individuálne rovnako náročná ako práca mužov v zamestnaní. Samozrejme má však iba hodnotu úžitkovú a nie tržnú, preto bola kapitalizmom degradovaná na prácu druhoradú (Možný, I. 2006, s. 175). Ešte po druhej svetovej vojne zastávali sa v Európe – v dobrej vôle vybudovať spravodlivú spoločnosť – štáty sociálneho blahobytu, ktoré boli založené na predpoklade muža ako chleboдаря. Ženy, zmobilizované najprv vojnovým hospodárstvom do priemyslu a služieb na miesto mužov, boli, ako sa muži vracali do svojich zamestnaní, zatlačované týmto systémom späť do domácnosti. História sa ale nedá vrátiť späť: domácnosť už nebola to, čo bývala kedysi. Vylvlastňovanie zručností pri vedení domácnosti šíriace sa priemyslovou výrobou – začalo to pečením chleba a pokračovalo až po prefabrikovanú večeru z mikrovlnnej rúry – vzalo dôstojnosť domácim prácam: zostala len nepríjemná rutina, vykonávaná v osamelosti (Možný, I. 2006, s. 176). V modernej spoločnosti sa jedna vec predsa len výrazne zmenila. V minulosti sa od ženy neočakávalo, že bude s mužom živiiteľom rodiny, dnes je tomu inak a vzdelanie sa i pre ženy stáva cestou ku kariére (Jandourek, J., 2003, s. 111). Za posledných dvadsať rokov vstúpili ženy vo väčšine zemí sveta v obrovskom počte na pracovný trh, ich mzdy vo väčšine zemí a ekonomických odvetviach, u všetkých typov vykonávanej práce a na všetkých úrovniach kvalifikácie výrazne zaostávajú za mzdami mužov a zároveň s prácou v zamestnaní nesú ženy i naďalej primárnu zodpovednosť za chod domácnosti (Renzetti, C. M. - Curran, D. J. 2003, s. 21).

5 Zamestnaný muž a jeho rodina

Konstruktia „tradičnej identity muža“ ako otca – živiiteľa rodiny síce stratila svoje reálne a v rámci feministických či pro - feministicky orientovaných prístupov (Ondrejko*vič, P. et al.* 2006, s. 81) i svoje ideové opodstatnenie. Ako poukazujú niektorí bádatelia a bádatelky (Pleck, J., 1993, Hearn, J., 2000, Hochschild, A R., 1997, *ex* Ondrejko*vič, P. et al.* 2006, s. 81), poňatie, sebapoňatie muža ako živiiteľa rodiny je

v každodennom živote stále dosť rozšírené. V tejto súvislosti je opodstatnené sa pýtať, k akým faktickým zmenám prišlo v usporiadaní genderových rolí v rámci rodiny, najmä ako obsahovej a hodnotovej zmeny postihli výkon role otca a matky, rovnako tak je nutné sa pýtať, aký je vzťah medzi rovinou faktického správania a percepciou i seba percepciou mužov – otcov.

Kvantitatívne výskumy, ktoré by sa zameriavali výhradne na problematiku otcovstva či širšie na problematiku usporiadania genderových rolí v rodine a domácnosti, a tak mnohé dôležité aspekty otcovstva, rodičovstva nevynímajúc, neboli vo výskumoch sledované, „overované“ a „testované“. Vypovedajúca hodnota informácii je potom vďaka tejto skutočnosti limitovaná. Viac menej je možné formulovať niektoré základné otázky a nájsť na ne v hromadných informáciách odpovede, ako napríklad:

Čomu dávajú muži vo svojich životoch prednosť – práci alebo rodine? A ako je táto orientácia „merateľná“, sledovateľná?

Napriek tomu väčšina mužov žijúcich v úplných rodinách so (svojimi) závislými deťmi deklaruje vo svojich odpovediach (výskumy Rodina, 1994, Trh práce, 1995, Rodina, 1996, VŠ, 1998 a Rodina, 2002, ex Ondrejko, P. *et al.*, 2006, s. 81), že vo svojom živote považujú rodinné a pracovné záväzky za rovnocenné, alebo dokonca, že väčší záujem kladú na rodinu (dohromady táto skupiny reprezentuje takmer 80 % mužov zo závislými deťmi), faktické správanie mnohých týchto mužov v ich bežnom, každodennom živote vypovedá o niečom inom:

- Muži, a to i tí s malými deťmi, sa v priemere venujú platenej práci stále viac než ženy, vykazujú viac nadčasov, ďalších záväzkov a pod.
- Muži (vrátane mladých otcov) sa taktiež častejšie orientujú na kariéru než ženy a zastávajú častejšie než ony vedúcu pozíciu, najmä na úrovni stredného a vyššieho manažmentu.
- Muži majú väčšie pracovné aspirácie a vykazujú i vyššie ambície než ženy – matky.

Väčšina mužov sa teda stále orientuje na výkon svojej profesie, najmä na finančné zabezpečenie rodiny a i seba samých vnímajú ako žiteľov rodiny. Avšak model, kde muž bol jediným či výhradným žiteľom rodiny, v našich krajinách po radu rokov neplatí. Muž už dlhšiu dobu nie je tou jedinou, v niektorých rodinách dokonca ani tou hlavnou osobou, na ktorej zostáva ťarcha finančného zabezpečenia rodiny. Väčšina žien a to i so

závislými deťmi, pracuje na plný úväzok a príjem ženy z výkonu platenej práce je pre mnohé rodiny rovnako potrebný ako príjem muža, nakoľko bez neho by spravidla nebol zabezpečený potrebný a materiálny štandard týchto rodín. V rodinách skutočne prišlo ku zmene modelu, kde muž – otec je živiteľom rodiny, v model tzv. dvoj príjmovej rodiny.

Nakoľko sa muži viac než predtým zapájajú do výkonu niektorých aktivít, ich zapojenie vzrastá tam, kde nie je vyžadovaná pravidelnosť výkonu, a ďalej u tých činností ktoré nutne nesúvisia zo základnou starostlivosťou a starosťami o dieťa. Súčasná generácia otcov sa oproti generácii svojich otcov viac angažuje najmä u voľno časových aktivít a u aktivít, ktoré nemusia byť vykonávané sústavne a pravidelne. Muži sú stále omnoho menej než ženy rodinou zaťažovaní a „obmedzovaní“, a to ako časovo, tak mentálne.

V 90. rokoch a ani na počiatku desaťročia nasledujúceho sa príliš nezmenil model, ktorý prevládal za socializmu, kde sa síce otec na výchove a starostlivosti o dieťa čiastočne podieľal, ale kde v porovnaní s matkou bol voči dieťaťu ďalej, dokonca mnohokrát zostával „stranou“ (Ondrejko, P. *et al.*, 2006, s. 85).

Najrozšírenejším modelom usporiadania rodičovských rolí zostáva model, ktorý by sme mohli charakterizovať ako: „väčšina je na žene“. V tomto modeli, i keď sa muži pri výchove a starostlivosti o dieťa angažujú, vystupujú voči žene (matke) v roli pomocníka, nie rovnocenného partnera. Muži sa totiž zapojujú spravidla iba vtedy, keď je to treba, alebo, a to častejšie, keď chcú, tzn. keď oni (muži) majú čas – teda podľa svojich časových možností. Tomuto typu muža sa hovorí, pomáhajúci otec – kamarát detí pre voľný čas. Tento typ otca ale obvykle zastáva pomerne „tradičný názor“ na rolu matky. Práve vykreslený typ otca tak predstavuje akýsi zmiešaný, prechodný typ medzi typom tradičného a typom tzv. nového otca. Typ pomáhajúceho otca býva najčastejšie zastúpený v strednej a nižšej sociálnej vrstve.

V časti rodín sa doposiaľ uplatňuje pomerne konzervatívny model starostlivosti o dieťa, ktorý by sme mohli jednoducho charakterizovať vetou „všetko je na žene“. Žena trávi s deťmi najviac času, najviac sa im venuje, nakoľko zabezpečuje každodennú, starostlivosť o ne: komunikuje s nimi, stará sa taktiež o každodennú náplň ich voľného času. Okrem „bežnej starostlivosti“ a „pravidelného záujmu o dieťa“ na matke zostáva hlavné dielo zodpovednosti za jeho výchovu. Matka sa tak voči svojim potomkom ocitá nielen v roli ošetrovateľky, vychovávateľky a kamarátky, ale tiež tej osoby, ktorá je považovaná za najdôležitejšiu osobu v ich životoch. Muži – otcovia potom v tomto rodinnom modeli reprezentujú typ tradičného otca, ktorý má však dva varianty.

Prvou je prolongácia typu „tradičného otca“ známeho z doby socializmu, ktorý sa nemusí v rodine príliš angažovať. Druhý variant predstavuje novú verziu starého typu, teda „noví tradiční otcovia“, pre ktorých je primárna profesia a úspech v nej. Títo otcovia bývajú často doslova ponorení do výkonu svojej profesie, nemajú takmer žiadny voľný čas. Svoju časovú zaneprázdnenosť „kompenzujú rodine“ formou značne vysokého finančného zabezpečenia, ktoré umožňuje ženám – matkám nepracovať. Rodina a domácnosť tak zostáva výhradne na žene.

Partnerský model spoločného rodičovstva je doposiaľ málo rozšírený. Podiel rodičov na výchove a starostlivosti o dieťa tu býva relatívne najviac rovnocenný. To nutne neznamená, že „obidvaja robia to isté“, skôr každý z rodičov sa dieťaťu venuje podľa svojich možností a časových dispozícií a snaží sa mu dať to, čo mu ten druhý dať nemôže. V tomto modeli sa objavuje celkom iný typ otcov, ktorý môžeme možno najvýstižnejšie nazvať typom starostlivého otca. Tí odmietajú tradičný model usporiadania rodičovských rolí, kde muž je živiteľom a žena opatrovatelkou. Títo muži sú presvedčení o tom, že muž by sa mal aktívne podieľať na starostlivosti o dieťa i chode domácnosti a tak i robia. Niektorí títo otcovia sú na rodičovskej dovolenke, iní vykonávajú takú prácu, ktorá im umožňuje venovať sa i rodine – deťom. Väčšinou sa jedná o mužov z dobre situovanej strednej vrstvi.

Ako uvádza Hearn (*ex Ondrejko*vič *et al.*, 2006), vyhýbanie sa starostlivosti je stále v dnešnej dobe chápané ako znak „byť mužom“. Táto hypotéza vysvetľuje, prečo sa muži do dnes tak málo starajú o svojich potomkov. Pokiaľ pre tieto typy otcov však táto hypotéza neplatí, nakoľko títo muži dokladujú svojim reálnym správaním, že sú schopní do svojho života včleniť okrem práce i dimenziu starostlivosti a starosti o druhých, znamená to potom, že sú, títo muži „iní“ sú „skutočnou alternatívou“ tzv. tradičnej maskulinizácie (Ondrejkovič *et al.*, 2006, s. 83).

6 Manželstvo

6.1 Manželstvo a rodina z pohľadu kresťanstva

Jednotkou stredovekej spoločnosti bola rodina, v spoločnosti modernej je jej jednotkou jednotlivec... pohyb pokrokových spoločností bol až doteraz pohybom od statusu k zmluve.

Henry Sumner Maine, 1861⁶

Nie je asi pochyb o tom, že základné normy správania a usporiadania medziľudských vzťahov v rodine artikulovala v Európe po stáročia najvýraznejšie cirkev. Na našom území od vzniku literárnej spoločnosti najprv dlho monopolne katolícka cirkev. Až do rozpadu Rakúsko – Uhorska vychádzali všetky úpravy rodinného práva explicitne z cirkevného práva a náboženskej doktríny katolíckej, ako najmä to, že katolícka cirkev u nás (a nielen u nás) artikulovala a efektívne ovplyvňovala predovšetkým kvalitatívne, obsahovú stránku tohto chovania a vzťahu.

Slovenská rodina sa preto po mnoho storočí utvárala a trvala ako katolícka rodina. K historicky najvýznamnejším prínosom kresťanstva patrí definícia vzťahu medzi manželmi ako lásky. Na rozdiel od starozákonného sveta i od klasického Ríma, ktoré sa bez lásky pri definícii vzťahov v rodine koniec koncov obišli, kresťanské chápanie rodinných vzťahov je celé postavené na predpoklade vzájomnej lásky medzi manželmi. Je to nielen historické nóvum, ale z istého hľadiska ide priamo o anomáliu vo vývoji druhu (Možný I., 1990, s. 63).

6.2 Manželstvo a rodina z pohľadu štátu

Manželia sú si v manželstve rovní v právach a povinnostiach. Sú povinní žiť spolu, byť si verní, vzájomne rešpektovať svoju dôstojnosť, pomáhať si, starať sa spoločne o deti a vytvárať zdravé rodinné prostredie.

Zákon o rodine – Zákon č. 36/2005 Z. z./TRETIA HLAVA § 18

⁶ Možný I., Rodina a spoločnosť, 2006, s. 32

Po celé stáročia prichádzal človek na svet v rodine. Jej úlohou bolo vychovávať ho a zabezpečovať mu potrebnú starostlivosť až dospelosti. Štát, obec a ďalšie organizácie by mali rodinu rešpektovať a napomáhať jej v plnení základných funkcií.

V priebehu 20. st. sa stala rodina inštitúciou, ktorá chráni rozvoj členov ako jednotlivcov, avšak ako nástroj štátu slúži na koordináciu a reguláciu vzťahov v nej (De Singly, 1999 *ex* Šatánek, J. 2004).

Nijaká inštitúcia nemôže dať človeku to, čo získa dobrou, starostlivou, láskavou a obetavou výchovou svojich rodičov. Jednotlivci, ktorí vyrastali, či vyrastajú v zdravej, usporiadanej rodine, majú nenahraditeľnú, prirodzenú skúsenosť dobrých medzi ľudských vzťahov, ktoré prenášajú aj do života celej spoločnosti. V ostatnom období sú rodiny obzvlášť intenzívne vystavené ohrozeniam, s ktorými si často nedokážu poradiť samy a niekedy podľahnú rozličným nástrahám a lacným riešeniam. Mnohé dnešné rodiny potrebujú pomoc. Mnohé sú zdevastované. Mnohé sa rozpadli (Demeterová M., 2000, s. 110).

Ako uvádzajú viacerí autori rôzne demografické zmeny korelujú so zmenami vo vnútri rodín (Zelina, 1994, Novotná, 1994, Kraus, 1998 *ex* Šatánek). Výrazne vzrástla najmä diferencovanosť v ekonomickom zabezpečení rodín. S prechodom na trhový mechanizmus sa stalo ohrozenie z chudoby a strata práce zdrojom neistoty a potrebná rekvalifikácia a zvýšené pracovné nároky nepriamo úmerne ovplyvňujú spoločne strávený čas. S týmto posunom však ide ruka v ruku zmena hodnotovej orientácie, vzrastá honba za majetkom, ľudia sú posudzovaní podľa toho, čo vlastnia, nie podľa ľudsky hodnotných vlastností, schopností a zručností, ktoré majú. Afinitu a stabilitu rodiny s jej tradičnými hodnotami narušuje komercializácia života a masívny vstup masmédií, videa a počítačov, ktoré produkujú vzory predzintegráciu hodnôt, presadzuje sa morálny vzor a model správania sa človeka s fyzickou silou, ako základné hodnoty egoizmus, bohatstvo, sláva (Tokárová, 2002 *ex* Šatánek, 2004).

Dnes sa už nedajú prehliadať negatívne javy širokého záberu, ktoré sa šíria rýchlosťou svetla. Ich hranice a dôsledky nedokážeme odhadnúť a pred niekoľkými desaťročiami boli ešte úplne neznáme. Ľudia bez domova, deti, ktoré nikomu nepatria, epidémia drogovej závislosti, nárast agresivity, kriminality, násillia, AIDS. Týmto všetkým javom pomáhajú rodinám čeliť aj samosprávy miest a obcí.

Mesta a obce majú pomáhať svojim občanom, ktorí sa ocitli v ťažkých životných situáciách. Túto pomoc poskytovali v minulosti aj v tých najchudobnejších obciach a

nepotrebovali k tomu žiadne úpravy či nariadenia vyšších úradov (Demeterová M., 2000, s. 110).

6.3 Sociálna a kultúrna podmienenosť výberového párovania

Výberové párovanie je v spoločnosti nášho kultúrneho okruhu orientované k manželstvu a k vzniku rodiny. Pre sociológiu rodiny je samozrejme najzaujímavejšia konštitúcia ľudského páru ako reprodukčnej jednotky, teda ako základu domácnosti a rodiny. Z doteraz žijúcich starších ročníkov, ktoré už uzavreli reprodukčný proces, len malé okrajové skupiny mužov a žien prežili svoje plodné roky, bez toho, aby založili v istej fáze životného cyklu párový vzťah ako reprodukčnú jednotku – v päťdesiatich a šesťdesiatich rokoch minulého storočia zostávalo u nás celoživotne bezdetných len okolo päť percent populácie, čo sa takmer rovná podielu neplodných v populácii (Možný, 2006, s. 133).

V procese párovania sa predpokladá, že sa vyhľadávajú dve rozumné bytosti. Väčšina známych spoločností (až do konca 19. storočia vrátane tej našej) nenecháva preto tento proces v rukách zainteresovaného páru, bolo by však omylom sa domnievať, že by napriek tejto slobode výberu vznikla situácia, v ktorej sa slobodní jedinci zasnúbia podľa charakterových rysov a sexuálnej preferencie, ktoré sú v populácii rozložené náhodne: ktokoľvek si môže vybrať kohokoľvek, je to len vec náhody (Možný, I. 2006, s. 128).

Systémové determinanty ovplyvňujú výber tým, že k určitému správaniu tiahnu i tlačia, pričom tento ťah spočíva v sociálnom obmedzení; každá spoločnosť je vnútorne rozdelená v subkultúru, triedy a teritória, za ich hranice sa človek ťažko dostáva, nieto ešte, aby tam mal pohodu k výberu životného partnera.

Sociologické teórie výberového párovania vymedzujú tieto základné determinanty:

- **Susedstvo a teritoriálna blízkosť** - už James Bossard (1932, *ex* Možný I., 2006, s. 128), pred viac než sedemdesiatimi rokmi analyzoval registračné formuláre päť tisíc sobášov zaregistrovaných v roku 1931 vo Filadelfii a zistil, že tretina snúbencov bola v tesnom susedstve – najviac päť blokov vzdialená. Mocným podmetom k sobášom medzi párami s bydliskom veľmi vzdialeným bývala až do nedávna povinná vojenská služba. Prechádzali nimi všetci mladí muži a tradičný režim sa držal zásady, že vojak bude ľahšie disciplinovaný, keď bude mať ďaleko domov.

- **Veková homogámia** – je druhým empiricky potvrdením predpokladu zdravého rozumu pre uzavretie sobášu. Mení sa však historicky, je rozdielna medzi kultúrami a je pomerne citlivá i na krátkodobé zmeny na manželskom trhu. Mestská rodina si postupne vytvorila model s mužom v priemere o päť až pätnásť rokov starším; vyplývalo to z kultúrnej - biologickej – ekonomickej tradície. U nás klesá priemerný vekový rozdiel medzi ženíchom a nevestou už niekoľko desaťročí: v šesťdesiatich rokoch minulého storočia bol zhruba 3,5 roka, v roku 2004 menej než 2,5 roka – vekový rozdiel sa i naďalej pomaly zužuje (Fučík 2005 *ex* Možný I., 2006, s. 128).
- **Etnická a rasová homogámia** – v niektorých spoločnostiach zakazujú rasovo zmiešané sobáše zákonom, a nie sú to zákony zo stredoveku, ale ešte napríklad aj v USA do roku 1967, kedy tento zákon stratil platnosť vyhlásením Najvyššieho súdu.
- **Náboženská heterogamia** – bola v zmiešanej Európe dlho prenasledovaná z vnútra i zvonka. Z vnútra ortodoxný katolíci ani Židia zmiešané sobáše neuznávali. Zvonka prestalo na našom území rakúske zákonodarstvo brániť zmiešaným sobášom od roku 1812 (neurčito už od tolerančného patentu Jozefa II. v roku 1781), pretože však cirkevné sobáše zostávali zo zákona povinné a katolícka cirkev zmiešané sobáše neuznávala, pre manželskú heterogamiu prevažne v katolíckom Rakúsku nezostávalo príliš mnoho miesta: vnútorný limit utláčal heterogamnú voľbu až do zrušenia povinnosti cirkevného sobáša v roku 1919 (Klabouch 1962 *ex* Možný I., 2006, s. 132).
- **Vzdelanie a tradičná homogamia** – naberá v postmodernej spoločnosti novú podobu. Staré bariéry medzi cirkvami, etnickými skupinami, rasami a stavy strácajú svoju starú nepriepustnosť. Zvýšená teritoriálna a priestorová mobilita prekonala obmedzenosť výberu partnera. So stúpajúcimi nárokmi na výkon u vyšších stupňov vzdelania vynára sa však homogamia nová, v kognitívnych triedach, ktoré v sebe nesú možnosť opačného pohybu od otvorenej spoločnosti, než inteligencia, je značne dedičná (Možný, I. 2006, s. 132).

6.4 Vývoj a krízy v manželstve

Vstup do manželstva je dôležité životné rozhodnutie. Predstavuje určitý medzník vo vývoji vzťahu, ktorý tak mení svoju kvalitu. Väčšina mladých párov si neuvedomuje, alebo nepripúšťa, že ich spolužitie bude prechádzať krízami. V každom rodinnom prostredí prichádza k napätiu a konfliktom. Konfliktom a krízam sa nedá vyhnúť, už len vďaka rôznorodosti všetkých členov rodiny, s ktorých, každý má svoje nároky a požiadavky. Jedným z predpokladov v súčasnej dobe uznávaného a preferovaného systému prístupu k rodine je, že rodina sa správa, vyvíja a reaguje ako živý systém, ktorý je nutné vnímať v celej zložitosti a premenlivosti jeho vnútorných väzieb a vonkajších vzťahov. Neustále premeny vo vnútri rodiny a jej vonkajšom svete predstavujú pre rodinu veľké nároky. Okrem každodenných drobných problémov a ťažkostí si rodina musí zachovať svoju kontinuitu a identitu a súčasne pružne reagovať na zmeny (Špatenková, N. *et al.*, 2004, s. 73).

Manželský a neskôr rodinný život má (ak uvažujeme o jeho typickom priebehu) štyri štádia (Prevendárová, J. – Kubíčková, G., 1996, s. 51):

1. adaptačné štádium - manželstvo bez detí

Patrí medzi najkritickejšie obdobia manželského spolužitia. Prvá kríza vo vývoji vzťahu zvyčajne nastáva medzi tretím a siedmym rokom (presnejšie, od druhého po ôsmy) trvania manželstva a pri priaznivom vývine trvá asi rok (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 58). Partneri začínajú spoločný život a svoje individuálne názory, postoje, záujmy, návyky, životné štýly i morálno-hodnotové systémy sa usilujú vtesnať do svojského modelu vzájomného spolužitia. Pomaly sa vytráca búrlivosť citov, rúcajú sa neprimerané očakávania. Ak sú rozdiely medzi partnermi príliš veľké, ak im chýba potrebná miera prispôsobivosti a tolerancie, ak každý presadzuje svoju vlastnú predstavu manželského spolužitia bez ohľadu na potreby partnera, nastávajú konflikty a nedorozumenia. Tie môžu postupne prerásť až do vzájomného boja alebo pomalého ochladnutia citov a odcudzenia. Súdne štatistiky potvrdzujú, že mnohé chronické problémy manželstva sa začínajú práve v tomto období. Navzájom sa prispôbiť, zvyknúť si na novú

rolu a nové úlohy si vyžaduje istý čas. Žiaľ, túto dôležitú fázu pričasto skrakuje a komplikuje predčasné tehotenstvo a narodenie dieťaťa.

2. štádium - rodina s malými deťmi

Narodením prvého dieťaťa vzniká rodina. Manželia preberajú nové rodičovské roly. Partneri sa už spoznali, ustálili sa ich názory, vznikol určitý denný poriadok. Je tu však dieťa, ktoré do domácnosti spočiatku prináša istý chaos, problémy, ale aj veľa krásnych chvíľ. Ak majú manželia dve alebo viac detí s minimálnym vekovým rozdielom, starostí a práce je neúrekom. Takýto rodinný život si vyžaduje angažovanosť oboch partnerov, určitú organizáciu a systém práce. Vo väčšine manželstiev dochádza v tomto štádiu k skutočnej premene kvality vzťahov, upevňuje sa puto priateľstva, manželia si jeden druhého viac vážia. Tie ostatné manželstvá sa v tomto období pod ťarchou problémov skôr rúcajú. Podľa štatistík k rozvodu najčastejšie dochádza medzi štvrtým a piatym rokom po sobáši, v čase, keď manželia majú zvyčajne dve deti.

3. štádium - rodina s dospelými deťmi

Po období relatívneho pokoja a ustálenosti manželského a rodinného života prichádza jedno najťažších období vývoja rodiny. Medzi rodičmi a deťmi vznikajú názorové odlišnosti, ktoré spolu s rozvíjajúcou sa túžbou po samostatnosti sú zdrojom častých konfliktov. Aby sa dospelajúce dieťa mohlo odpútať od rodinného prostredia, usiluje sa o citovú nezávislosť, hľadá nové citové putá, dôverné vzťahy a priateľstva. Odmieťa rešpektovať doteraz zaužívané všeobecné pravidlá rodiny. Všetky tieto zmeny vyvolávajú v rodičoch strach, neistotu a obavy pred nástrahami, ktoré sú spojené s odpútaním sa. Rodičia, v priemere štyridsaťroční, sa niekedy len ťažko zmierujú s faktom postupného dozrievania a osamostatňovania sa detí, so stratou svojej autority vychovávateľa. Tolerantní a múdri rodičia v tomto úsilí dieťaťu pomáhajú, čím sa vzťah závislosti postupne a bez „boja“ mení na vzťah rovnocenných dospelých osôb. V tomto štádiu majú rodičia čoraz viac voľného času pre seba, svoje záujmy, prípadne pre profesionálnu kariéru. Ak sa v predchádzajúcich štádiách medzi manželmi nevytvorilo dostatočne silné puto, postupným osamostatňovaním sa detí sa u manželov stupňuje pocit vnútornej prázdnoty a osamelosti. Tu sa objavuje druhá vývojová kríza manželského vzťahu, teda najčastejšie medzi 17. a 25. rokom manželstva (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 58). Táto kríza nie je veľmi

hlboká, avšak môže trvať aj niekoľko rokov. Vzniká tiež v súvislosti s približovaním sa dôchodkového veku, so zvýšenou citlivosťou, obavami a rôznymi telesnými ťažkosťami. Preto by manželia svoj voľný čas mali tvorivo a aktívne využívať a aspoň sčasti prežívať spoločne. Len tak môžu upevňovať svoj vzťah a zabrániť prehlbovaniu ďalšej vývinovej krízy, ktorá zvyčajne nastáva po odchode detí z rodiny.

4. štádium - manželstvo po odchode detí

Ak rodičovská funkcia bola jediným dôvodom spolužitia manželov, manželstvo sa často rozpadá. Vo väčšine prípadov sa však manželia v tomto období k sebe ešte väčšmi citovo pripútajú. Rodinné putá sa upevňujú aj narodením vnúčat, lebo starí rodičia často pomáhajú pri ich výchove a opatere. Mnohí z nich sú ešte zamestnaní, ba vrcholí ich pracovné uplatnenie. Koniec tohto štádia sa často spája s odchodom do dôchodku, teda so závažnou zmenou životného stereotypu. V procese starnutia dochádza k znižovaniu výkonnosti a pribúdaniu zdravotných ťažkostí. Manželstvo sa stabilizuje, partneri sa často stávajú jeden druhému jedinou oporou. Konkrétne pomery medzi nimi ostávajú také, aké sa za dlhé roky vyvinuli - ťažko sa v nich niečo zásadné zmení.

Konflikt sa teda rodí z konfrontácie protikladných vôlí dvoch alebo i viacerých jedincov. Východisko konfliktov bude pre zúčastnené osoby deštruktívne, alebo konštruktívne podľa toho, akým spôsobom sa k nemu postavia a ako sa ho budú snažiť vyriešiť (Trélaün, B. 2005, s. 11).

Kríza je situácia, ktorá postihuje spoločnosť, inštitúcie, komunity a iné sociálne skupiny. Kríza je, ale taktiež, predovšetkým záležitosťou týkajúcou sa jedinca. V bežnom slova zmysle je tento termín používaný pre takmer akúkoľvek situáciu, ktorá je vnímaná negatívne (Klimpl, 1998 *ex Špatenková, N. et al.*, 2004, s.15), kedy sa niečo dramaticky mení a táto zmena je sprevádzaná negatívnymi emóciami (Thom, 1992 *ex Špatenková, N. et al.*, 2004, s.15).

Manželstvo nie je mŕtve a ešte dlho nebude. Čo je ale nepopierajúce, je jeho narastajúca nestabilita. Tretina až polovička manželstiev sa do niekoľkých rokov rozvedú. „Druhá rozvodová revolúcia“ od 60. rokov urýchlila dynamiku v raste rozvodov preto, že zmeny v priemyselnej výrobe potrebujú pohyblivého zamestnanca, ktorý je ochotný

cestovať, alebo sa priamo odsťahovať za prácou, podľa zmien záujmu svojej firmy či globálnej zmeny - ekonomiky – resp. na základe nezamestnanosti vo svojom regióne (Možný, I. 2006, s. 213).

Okrem toho, že sa to „môže“, čo je skôr zmenou hodnoty v celej spoločnosti, existuje i rada pravdepodobných príčin na strane samotných partnerov. Je dokázané, že manželstvá jedincov, ktorí sami pochádzajú z rozvedených rodín, sú menej stabilné. Svoje zohráva i narušené detstvo jedného z partnerov. Ďalším rizikovým faktorom je príliš skorý sobáš, ktorého príčinou býva najčastejšie nechcené tehotenstvo a následné, vo väčšine prípadov donútené, pristúpenie k sobášu rodičmi partnerov i spoločenské tlaky (Jandourek, J. 2003, s. 119).

Destabilizovať manželstvo dokáže aj odkladanie narodenia dieťaťa, majetkové rozdiely, dlhé predmanželské spolužitie, manželstvo len na skúšku, to všetko môže aj nemusí prispieť k rozvodu – respektíve k odlúčeniu partnerov (Jandourek, J. 2003, s. 119).

6.4.1 Rozvod a jeho prevencia

Mnohí ľudia pokladajú rozvod za „liek“ na nevydarené manželstvo. Lenže úľavu, ktorú očakávajú po vyslobodení sa z „pút“, v skutočnosti zažívajú len málokedy. Iba štvrtina z nich sa s rozvodom po niekoľkých rokoch vyrovná natoľko, že opäť môže žiť naplno. Ďalších 50 % partnerov má aj po rozvode dlhodobé väčšie či menšie problémy týkajúce sa najmä spoločných detí, bytovej otázky a delenia majetku. Poslednú štvrtinu, t. j. zvyšných 25 % ľudí, rozvod poznačí do takej miery, že potrebujú dlhodobú zdravotnú alebo psychologickú starostlivosť, lebo sami nedokážu začať odznova a lepšie. Zhruba 80 percent rozvedených sa napokon vydá alebo ožení. Druhé manželstvo však zlyháva častejšie než prvé, tretie a štvrté manželstva v poradí sú na tom ešte horšie (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 59).

Najväčšie následky rozvod zanecháva na psychickom a fyzickom zdraví detí. Až 37 % detí trpí následkami rozvodu dlhšie než päť rokov. Zväčša u nich pretrvávajú príznaky smútku, alebo nenávisť voči jednému z rodičov. Menšie deti sú podráždené, plačlivé, nepokojne spia, prejavuje sa u nich nechutenstvo či iné zdravotné ťažkosti prameniace z narušenej psychiky. Deti v puberte a adolescencii manifestujú smútok za strateným rodičom a dezilúziu z rozpadnutého domova stratou záujmu o učenie a apatiou,

v horšom prípade agresivitou, krádežami, alkoholom, drogami a častým striedaním partnerov. Predstava, že rozvodom sa vo vzťahoch medzi rodičmi a deťmi vlastne nič nezmení, je úplne mylná. Existujú však prípady, keď rozvod nie je síce najlepším, ale oprávneným riešením, a to najmä v záujme zachovania psychického zdravia detí. Máme na mysli predovšetkým rodiny, kde pravidelne dochádza k hádkam a vzájomným útokom medzi rodičmi, kde z pôvodného útulného domova ostali len „trosky“ ohrozujúce tak dospelých, ako aj deti. Napriek tomu by sa rozvod mal stať skutočne až posledným riešením chronického konfliktu. Vzhľadom na následky, aké zanecháva predovšetkým na deťoch, je vhodnejšie usilovať sa rozvodu včas predchádzať.

Vychádzajúc zo súdnych analýz príčin rozvodovosti (nehoda pováh a záujmov, nevera, alkoholizmus, nezáujem o rodinu, sexuálne nehody a iné), najlepšou prevenciou je uvážená voľba partnera, dôkladné vzájomné poznanie sa, tolerancia a ochota vychádzať si v ústrety. Dobrovoľne zachovávaná vernosť by sa mala stať vnútornou normou pre každého, kto žije v manželskom zväzku. Rozhodujúcim a stmelujúcim činiteľom vo vzťahu je (už toľko spomínaná) partnerská láska. Je to krehký cit, ktorý je potrebné vedome pestovať, a to nielen slovami, ale predovšetkým činmi. Len tak možno naplniť sľub, ktorý si mladomanželia dávajú pri sobáši - zotrvať po boku partnera celý život a spolu s ním a deťmi vytvoriť šťastnú, harmonickú rodinu (Prevendárová, J. - Kubičková, G. 1996, s. 59).

6.4.2 Deprivácia v rodine

Rodina má v našej dnešnej spoločnosti ústredný význam pre duševný vývoj dieťaťa. Každý jednotlivý člen plní istú rolu, naplňuje vitálne hodnoty dieťaťa - fyzické, citové, intelektuálne i morálne. V prvom období je to matka, ktorá dieťa nielen ošetruje, ale dáva mu i prvé intenzívne emočné podnety, keď sa s nim láska, pestuje ho, smeje sa a hovorí k nemu. Otec pre dieťa vystupuje ako istý vzor správania i ako zdroj istoty authority. Ak chýba rodine niektorí člen (matka, otec; či súrodenci – nie je podmienka), dochádza ľahko k ohrozeniu dieťaťa depriváciou, nakoľko nejde vždy zastúpiť rolu, ktorú má tento člen plniť voči dieťaťu a voči celej rodinnej jednotke (Matějček, Z., - Langmeier, J. 1968. s. 141).

Význam rodinného rozpadu pre vznik depriváčnych porúch dokazujú štatistiky retrospektívnych štúdií, kde vyšetrenie a liečenie psychiatrických porúch detí vykazujú značne zvýšené percento neúplných rodín (Matějček, Z., - Langmeier, J. 1968. s. 141). Úzkosť u dieťaťa budí taktiež strach z tmy a samoty. Je to prirodzené, nakoľko človek je tvor denný, spoločenský a nie žiadny samotár. Od siedmich mesiacov vyššie dieťa už dokáže protestovať, keď ho niekto z jeho prvotných vychovávateľov opustí. Ku koncu kojeneckého veku sa tiež bojí cudzích ľudí. Znamená to, že jeho rozumový vývoj dospel tak ďaleko, že dokáže oddeliť svojich blízkych od tých druhých. Úzkosť – vnútorný konflikt vedie dieťa k tomu, aby sa držalo svojich blízkych (Matějček, Z. 1996, s. 127). Strata matky je omnoho významnejšie pre dieťa ako strata otca. U osôb s delikventným, nesociálnym alebo psychopatickým správaním je zrejмый vysoký výskyt úmrtí rodičov alebo časté separovanie dieťaťa od rodičov (Gregory, 1958 *ex* Matějček, Z., - Langmeier, J. 1968. s. 141).

Konflikt ako každodenný rodinný život je mravne nežiaduci. Dieťaťu i celej rodinnej pospolitosti škodí. Konflikt ako občasný výraz v prirodzenom ľudskom živote, ktorý je treba prekonať činom, aktivitou, má naopak veľmi dôležitý a silný náboj (Smolová, D. 1990, s. 52).

Všetko, čo predlžuje konflikt medzi rodičmi, predlžuje rovnako vnútorný konflikt dieťaťa a častokrát môžeme pozorovať, že takmer presne tou istou mierou, akou sa konflikt rodičov stáva chronickým, prechádza neistota dieťaťa do stavu hraníc patológie, pričom vo väčšine prípadov rodičia utrpenie dieťaťa úplne prehliadnu, nakoľko je ich svet zamestnaný zápasom proti druhému (Márová, Z. *et al.* 1975, s. 66).

6.5 Prirodzené metódy plánovania rodičovstva (Liga pár páru na Slovensku)

Táto organizácia bola založená ako nezisková kresťanská organizácia v roku 1971 v USA. Založili ju manželia John a Sheila Kippleyová-ví v spolupráci s MUDr. Konaldom Premom, profesorom pôrodnictva a gynekológie Minnessotskej univerzity. Jej sídlom je Cincinnati. Hlavným a do dnešného dňa trvalým cieľom organizácie a jej národných pobočiek je pomôcť predovšetkým manželským a snúbeneckým párom osvojiť si umenie prirodzeného plánovania rodičovstva a naučiť ich symptotermálnu metódu. Na základe všetkých doposiaľ objektívne známych príznakov plodnosti ženy, t. j. bazálnej teploty,

hlienu krčka maternice a zmien krčka maternice táto metóda pomáha manželom rozpoznať plodné a neplodné dni ženy v rámci nemenštruačného cyklu s 99 % spoľahlivosťou, t. j. takou, akú dosahujú najnovšie hormonálne antikonceptíva.

Na Slovensku Liga pôsobí od roku 1994 má 180 členov a oprávnenie vyučovať majú zatiaľ tri učiteľské páry. Na rozdiel od iných organizácií Liga kladie veľký dôraz na to, aby kurzy viedli manželské páry a nie len jednotlivci. Keď je prednášajúcou iba jedna osoba - najčastejšie to býva žena, utvrdzuje sa tým podvedomé nesprávny názor, že plánovanie rodičovstva je vecou iba žien.

Prirodzené metódy plánovania rodičovstva nie sú len alternatíva umelej antikoncepcie alebo len technika ako predchádzať alebo dopomôcť k počatiu, ale je to spôsob života, ktorý má veľmi pozitívny vplyv na manželov, život rodiny a v neposlednom rade aj celej spoločnosti. V manželstve, ktoré je v kríze, chýba manželom najčastejšie citové spojenie a práve tento základný prvok manželského vzťahu je používaním prirodzených metód posilňovaný.

Prirodzené metódy plánovania rodičovstva vyžadujú od manželov, aby títo, ak sa snažia predísť ďalšiemu počatiu dodržiavali sexuálnu abstinenciu počas potrebného obdobia. Prijatie takéhoto správania, nie je pre manželov vždy jednoduché a je možné len pri vzájomnej komunikácii, sebaovládaní a spolupráci, čo posilňuje vzájomný vzťah manželov, motivuje hľadať aj nepohlavné prejavy lásky a navracia manželov do obdobia pred manželstvom - keď si dvorili. Pozrime sa na inú situáciu - antikoncepcná mentalita spoločnosti nahovára všetkým, že je to predovšetkým žena, na pleciach ktorej je, aby bola taká „šikovná“, aby neotehotnela. Ak dôjde k neplánovanému počatiu, je najčastejšie ona „vinná“ za to, že to „zabrala“. Ďalší manželský konflikt, resp. kríza má dohru často pred rozvodovým súdom.

Pri praktizovaní prirodzených metód obaja manželia spoločne rozhodujú o plánovaní svojej rodiny a rešpektovaním špecifík plodnosti ženy muž neverbálne prejavuje svojej manželke úctu, ktorá mu je opätovaná.

Podľa dostupných štatistických údajov v USA od roku 1914 začal rapídne stúpať počet rozvodov. Práve v tomto roku začala Margaret Sangerová organizovať hnutie pre antikoncepcnú reguláciu pôrodnosti. Verejnosti bolo sľubované, že ľudia budú šťastnejší, keď budú môcť obmedziť veľkosť svojej rodiny bez toho, aby obmedzili svoju sexuálnu aktivitu. Na základe manželských a rozvodových štatistik za obdobia 1910 - 1977 v USA možno konštatovať, že v roku 1910, kedy sa nedalo hovoriť o celoplošnom používaní

umelej antikoncepcii, pripadal jeden rozvod na každých jedenásť manželstiev. V roku 1965 pár rokov, po rozšírení užívania hormonálnej antikoncepcie v USA už pripadal jeden rozvod na štyri manželstva a v roku 1970 jeden rozvod na tri manželstvá (Predáč, J. 2000, s. 72).

V roku **1925 Máhátmá Gándhí** v jednom svojom prejave povedal: „*Naliehavo žiadam obhajcov umelých metód, aby zvážili následky. Akékoľvek rozšírenie používania týchto metód pravdepodobne skončí rozpadom manželstva a voľnou láskou*“. Štatistiky za 75 rokov, ktoré od vyslovenia tejto predpovede uplynuli, potvrdzujú pravdu jeho tvrdenia.

V súčasnosti sa v USA rozvádza každé druhé manželstvo. Kňazi, ktorí sa venujú rozvedeným párom uvádzajú, že 95 % rozvedených párov, s ktorými pracujú používalo umelú antikoncepciu alebo žili sexuálnym životom ešte pred uzavretím manželstva. Štatistické sledovania, ktoré zaznamenávala Liga pár páru v USA naproti tak vysokej všeobecnej rozvodovosti poukazujú na to, že páry, ktoré absolvovali kurzy prirodzených metód plánovania rodičovstva majú rozvodovosť do 5 % a špecifická skupina pozostávajúca z učiteľských párov 1 % (Predáč, J. 2000, s. 72).

Na Slovensku za roky 1990 - 1997 bolo rozvedených 69 144 manželstiev, čo v pomere k uzavretým manželstvám za to isté obdobie znamená, že zo štyroch manželstiev viac ako jedno končí rozvodom. Najčerstvejšie údaje z informatívnej správy Štatistického úradu SR uvádzajú, že v roku 1999 bolo rozvedených 9 664 manželstiev, čo v prepočte na 100 sobášov znamená 35,3 rozvodov. Aj tento údaj potvrdzuje prognózy trvalého nárastu rozvodovosti na Slovensku (Predáč, J. 2000, s. 72).

Bolo by mylné domnievať sa, že vtedy keď manželia budú používať len prirodzené metódy plánovania rodičovstva, nebudú už žiadne rozvody. Takéto zjednodušené uzávery by boli nesprávne a neodborné. Je však evidentné, že antikoncepcná mentalita spoločnosti podporujúca egoizmus a konzumný spôsob života sa výrazne negatívne podpisuje pod množstvo rozpadnutých manželstiev a rodín. Dnes sa mladým ľuďom prestiera z časopisov a televíznych obrazoviek ako samozrejmosť promiskuitný spôsob života, milostné dobrodružstvo sa označuje za lásku, otroctvo vlastných pudov za spontánnosť. Keď niekto označí homosexuálny vzťah za sexuálnu nezdravú úchylku alebo nesúhlasí s uzatváraním homosexuálnych partnerstiev s možnosťou adoptovať a vychovávať deti, je prinajmenšom označovaný za toho, kto nerešpektuje ľudské práva a stavia sa proti demokracii.

O tom, že zdravá rodina a hodnoty manželstva sú nenahraditeľné pre osobný rozvoj manželov, detí ako aj celej spoločnosti sa v odborných kruhoch vie. A vie sa aj o tom, že v dnešnej dobe je inštitúcia manželstva a rodiny zvonka aj zvnútra najintenzívnejšie

napadaná. Je preto nanajvyš aktuálne, aby sa okrem analýz stavu rodiny a teoretického hľadania spôsobov jej posilnenia, aktívnejšie ako doposiaľ ovplyvňovala verejná mienka v prospech rodiny a prirodzených metód plánovania rodičovstva, ako prvku, ktorý výrazne posilňuje manželský vzťah (Predáč, J. 2000, s. 72).

7 Deti a rodina

(1) Súčasťou rodičovských práv a povinností sú najmä a) sústavná a dôsledná starostlivosť o výchovu, zdravie, výživu a všestranný vývoj maloletého dieťaťa, b) zastupovanie maloletého dieťaťa, c) správa majetku maloletého dieťaťa. (2) Rodičovské práva a povinnosti majú obaja rodičia. Pri ich výkone sú povinní chrániť záujmy maloletého dieťaťa.

Zákon o rodine – Zákon č. 36/2005 Z. z./ PRVÁ HLAVA, RODIČOVSKÉ PRÁVA
A POVINNOSTI, § 28

Dnes majú deti pre rodičov veľkú, predovšetkým psychologickú a emocionálnu hodnotu. Už nie sú splodené do zásoby, ako rezerva pre prípad smrti niektorého z nich a dôležitá pracovná sila v domácom hospodárstve, ako to často bývalo pred niekoľkými generáciami. Súčasne naše rodiny nie sú mnohodedné, typickým príkladom je rodina s jedným či dvoma deťmi. Cieľom výchovy je rozvoj osobnosti dieťaťa z rozumovej stránky, osvojenie si zručností a získanie skúseností potrebných pre život, vypestovanie spoločensky žiaducich návykov, vlastností a pozitívne formovanie jeho charakteru (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 62). Malý človek neprichádza na svet ako „tabula rasa“, úplne nepopísaná, čistá doska. Niečo mu bolo dané do vienka, niečo je v ňom geneticky – a nie je toho málo – zakódované. K tomuto vnútornému dispozičnému vybaveniu patrí napríklad to, čomu sa ľudovo od doby Hippokratovej hovorí temperament (sangvinik, choleric, flegmatik, melancholik). Pokiaľ ide o temperament, stretávame sa dosť často nielen s neznalosťou problematiky, ale i s jej nesprávnou interpretáciou. Sú ľudia, ktorí sa na základe neschopnosti kritickej analýzy, nedostatočných skúseností i malých znalostí z vied o človeku atď. domnievajú, že s temperamentom sa nedá nič robiť, že je to niečo osudové, čo človek nie je schopný ani zmeniť, ani usmerňovať. Zmeniť určite nie, ale usmerňovať výchovou a sebvýchovou áno (Smolová, D. 1990, s. 14).

Z pedagogického hľadiska je dôležitá typológia rodiny z hľadiska plnenia jej základných funkcií, respektíve z hľadiska vzťahov v rodine. Na základe štruktúry rodiny a kvality vzťahov v nej Z. Bakošová (1994, ex Bujnová, E. 2005, s. 43) uvádza nasledovné typy rodín:

I. Rodina úplná (vrátane tzv. rodiny doplnenej);

- *Harmonická rodina*, uspokojuje všetky potreby svojich členov, poskytuje výbornú starostlivosť, prejavuje záujem o deti.
- *Konsolidovaná rodina*, uspokojuje základné potreby členov a nedochádza v nej k vážnym nezhodám a poruchám pri výchove detí.
- *Disharmonická rodina* (narušená, rozvrátená), je charakterizovaná napätou atmosférou a rozdielmi medzi partnermi, ktoré vedú k stálym nezhodám. Vyskytuje sa alkoholizmus, nezáujem o dieťa alebo hrubé zaobchádzanie s partnerom alebo deťmi.

II. Rodina neúplná;

- Rodina vdovcov
- Rodina slobodnej matky
- Rodina rozvedených rodičov s deťmi
- Rodina bezdetná

V kontexte s pojmami rodičovstvo uvádza E. Poliaková (2000, s. 46, ex Bujnová, E. 2005, s. 47) tri základné typy rodičovského vzťahu (vzťahu rodič - dieťa):

- I. Tradičný (patriarchálny) – ktorý trvá na tradičných úlohách otca, matky a detí, t.j. základnou autoritou v rodine je otec, živiteľ rodiny, úlohou matky je starostlivosť o deti a o domácnosť, je nositeľkou emocionality vo vzťahu k deťom, deti sú viazané poslušnosťou rodičom, autoritou.
- II. Moderný – ktorý je charakteristický viac partnersky orientovaným rozdelením rodiny práce medzi otca a matku a vyššou úrovňou citovej zaangažovanosti otca vo vzťahu k deťom (symetria rodinných rolí medzi otcom a matkou).
- III. Avantgardný – ktorý je podobný ako predchádzajúci, moderný typ, vyšší dôraz sa kladie na potreby dieťaťa – tie sú najdôležitejšie, dôležitejšie ako práca a kariéra rodičov, otec a matka majú rovnaké úlohy a sú silne pro-detsky orientované (Bujnová, E. 2005, s. 47).

7.1 Nebezpečné (nesprávne) prvky a štýly výchovy v tradičnej i modernej rodine

- protichodnosť požiadaviek rodičov,
- sústavné kritizovanie dieťaťa,
- citovo chladný postoj k nemu alebo, naopak, rozmaznávanie,
- extrémne vysoké požiadavky na dieťa alebo, naopak, úplná voľnosť,
- pripomínanie rodičovských zásluh, časté výčitky,
- zanedbávanie rodičovskej výchovy (nedostatok času, ponechávanie dieťaťa u starých rodičov, či iným osobám),
- nepripúšťanie samostatnosti dieťaťa a obmedzovanie, odstraňovanie každej, aj najmenšej prekážky pred ním, ochranársky postoj,
- preferovanie niektorého z detí, dávanie súrodenca za vzor múdrosti a šikovnosti,
- „podplácanie“ detí, v ktorom sa spájajú prvky rozmaznávania a úplnej voľnosti – cieľom je zakryť nedostatky, chyby a previnenia rodičov voči deťom,
- nepriateľský, agresívny postoj k dieťaťu, vyznačujúci sa tvrdosťou, hrubosťou a prísnymi trestami (Prevendárová, J. – Kubíčková, G. 1996, s. 65).

7.2 Výchova k manželstvu a rodičovstvu

7.2.1 Vývoj výchovy k manželstvu a rodičovstvu na Slovensku

Výchova má výrazný vplyv na formovanie hodnotovej orientácie dieťaťa. Pri tomto fakte si je však potrebné uvedomiť, že na rozdiel od rodinnej výchovy, ktorá je neplánovitá a dieťa preberá vzory a tradície rodičov, sa výchova v škole vyznačuje systematickým prístupom, plánovitosťou a špecializovanou metodikou.

Výchovu pre život v rodine môžeme definovať ako cieľavedomé usmerňovanie a vedenie dieťaťa i dospelého k zodpovedným predmanželským partnerským vzťahom muža a ženy, k harmonickému a stabilnému manželstvu a k zodpovednému a kvalifikovanému rodičovstvu a k výchove detí v rodine – teda k rodinnej výchove (Rozinajová, H. 1981). Osobitný dôraz sa kladie najmä na citovú a mravnú výchovu. Niet

teda pochyb o tom, že sa výchova k rodičovstvu musí stať, a aj sa stále viac stáva pracovnou náplňou pedagógov, učiteľov a vychovávateľov. Z hľadiska teória treba však uvažovať o interdisciplinárnom prístupe k problematike.

Úsilie o zavedenie výchovy k manželstvu a rodičovstvu do výchovno-vzdelávacieho procesu má na Slovensku dlhú tradíciu. V 20. a 30. rokoch 20. storočia vyšlo veľa odbornej literatúry s danou problematikou. O. Chlup spracoval v roku 1920 osnovy pohľavnej výchovy pre meštianske školy, avšak výučba tohto predmetu sa už nerealizovala (J. Prevendárová, 1994, s. 4, Bujnová, 2005, s. 71). Samotní autori si uvedomovali, že izolované fakty z oblasti anatómie, fyziológie a hygieny nestačia a bude potrebné rozšíriť túto osvetu najmä o etické princípy partnerských vzťahov a vzťahov v rodine. Tým prekročila „sexuálna výchova“ v Československu po 2. svetovej vojne svoj rámec a prijala širšie označenie „výchovy k rodičovstvu“. V roku 1972 vydali Ministerstva školstva Českej a Slovenskej republiky tzv. Zásady výchovy k rodičovstvu, určené pre všetky stupne škôl, vrátane vysokých škôl pedagogického smeru (Bujnová, E. 2005, s. 72). Teoretická nejasnosť a predsudky, zábrany vo vedomí kompetentných však spôsobili, že výchova k manželstvu a rodičovstvu sa ani začiatkom 80. rokov nedostala na všetky stupne škôl. V roku 1980 Vládna populačná komisia schválila „Hlavné smery a ciele výchovy pre manželstvo a rodičovstvo na roky 1981 až 1985“. Podľa J. Prevendárovej (ex Bujnová, E. 2005, s. 72) bola podstata vyjadrená v piatich bodoch:

1. Príprava rodičov, aby správne chápali ciele tejto výchovy v rodine.
2. Utváranie priaznivých povahových vlastností detí a mládeže, ktoré by neskôr umožnili harmonický rodinný vzťah.
3. Výchova dospelujúcej mládeže, formovanie zodpovedného prístupu k voľbe životného partnera.
4. Vhodné usporiadanie spoločenského života mládeže.
5. Výchova dospelého obyvateľstva pre harmonické spolužitie.

Uznesenia a závery vyplývajúce z dokumentu, sa podobne ako predtým, dôsledne neplnili. Pre obdobie po novembri 1989 bolo charakteristické veľa zmien i v oblasti školstva, a teda aj v oblasti výchovy k manželstvu a rodičovstvu. V roku 1994 Ministerstvo školstva SR vypracovalo koncepciu Sexuálnej výchovy na školách prvého až druhého stupňa, ktorá bola v roku 1998 podstatne revidovaná, vrátane zmeny názvu, čiastočne obsahu a cieľov. Od roku 1998 sa výchova k manželstvu a rodičovstvu v školskom edukačnom prostredí realizuje na základe učebných osnov Výchovy k

manželstvu a rodičovstvu pre základné a stredné školy s platnosťou od 01.09.1998 (Bujnová, E. 2005, s. 73).

7.2.2 Výchova k manželstvu a rodičovstvu (VMaR) v zahraničí

Na porovnanie rôznych prístupov a názorov na riešenie tejto problematiky u nás a v zahraničí uvádzame stručne v informatívnom prehľade náčrt koncepcií VMaR v niektorých európskych krajinách.

7.2.2.1 Švédsko

Švédsko bolo prvou krajinou na svete, ktoré zaviedlo povinnú sexuálnu výchovu na školách, a to už od roku 1942, keď vyšiel zákon o sexuálnej výchove. Sexuálna výchova sa tak stala samostatným vyučovacím predmetom. Po niekoľkých rokoch od jej zavedenia sa začali zo strany rodičov, pedagógov i samotných odborníkov na sexuálnu výchovu objavovať stále väčšie výhrady k jej formám a metódam a k jednostrannosti danej koncepcie, ktorá síce naučila mládež rôzne techniky sexuálneho styku, ale nenaučila ich zároveň zodpovednosti zaň. Jedným z hlavných dôvodov dlhodobej kritiky bola „biologická orientácia“ a zanedbávanie emocionálnych faktorov. Od polovice 70. rokov, na základe výsledkov výskumu švédskej komisie pre sexuálnu výchovu, sa komplexne prehodnocoval tento systém výchovy (J. Prevendárová, 1994, s. 16, Bujnová, 2005, s. 66). Sexuálna výchova sa začala vnímať nielen z hľadiska biologického, ale aj sociologického, psychologického a etického. Vznikol otvorený prístup k lekárske a biologickým aspektom problému s následnou úvahou o etických problémoch z hľadiska kontextu existujúcich spoločenských hodnôt. Pozornosť sa sústreďovala viac na otázky medziľudských vzťahov, psychologických, etických a sociálnych aspektov týchto vzťahov, ktoré po dlhý čas hrali v sexuálnej výchove iba okrajovú úlohu. Skutočnosť, že sa sexuálna výchova stala v roku 1956 povinným vyučovacím predmetom znamená, že Švédsko má v súčasnosti generáciu starých otcov a matiek vychovávaných na základe požiadaviek správne orientovanej sexuálnej výchovy. V súčasnosti je sexuálna výchova integrálnou súčasťou širšie koncipovanej výchovy k medziľudským vzťahom, nazývanej aj „výchova k sexuálnym a ľudským vzťahom“. Táto výchova je povinná pre všetky stupne škôl a je integrovaná do rámca niekoľkých vyučovacích predmetov.

7.2.2.2 Dánsko

V roku 1970 bola v Dánsku podľa zákona sexuálna výchova povinné zaradená do vyučovania na základných a stredných školách. Podľa S. Komlósiho (1995, Bujnová, E. 2005, s. 67) cieľom sexuálnej výchovy v Dánsku je, aby žiaci pochopili súvislosti medzi sexuálnym životom, citmi a manželstvom. Dôraz sa kladie na mravný a spoločenský aspekt sexuálneho života, na predmanželské a manželské problémy, na otázky citov a vernosti.

Švédsko a Dánsko majú dosť podobnú koncepciu VMaR, ktorá je zaradená do rámca širšej výchovy k medzi ľudským vzťahom. Súčasná koncepcia sexuálnej výchovy vychádza zo základnej tézy, že ľudská sexualita nie je len plodenie. Sexuálne vzťahy majú pozitívnu ľudskú hodnotu samy o sebe, môžu poskytnúť emocionálnu istotu, šťastie a môžu stimulovať množstvo vlastností.

V týchto severských krajinách je VMaR integrovaná do niekoľkých predmetov so zameraním na biologické a psychologické aspekty sexuálneho a rodinného spolužitia. Odborníčky na sexuálnu výchovu H. Risor v Dánsku a K. Lindahl vo Švédsku uvádzajú, že v súčasnosti vidieť z požiadaviek mladých ľudí záujem dozvedieť sa viac o stránke emócií, túžby, pocitoch neistoty pri prvom pohlavnom styku, čiže výchova musí zaujať postoj k týmto požiadavkám. Mladí ľudia by chceli, aby sa viac hovorilo o láske a pocitoch s ňou spojených (*ex Bujnová, E. 2005, s. 67*).

Koncepcie VMaR vo Švédsku a Dánsku sa najviac podobajú slovenskej koncepcii. Aj u nás je VMaR integrovaná do viacerých vyučovacích predmetov, a teda závisí od konkrétneho učiteľa, ako bude realizovať túto oblasť výchovy. Spoločným znakom je aj problém v príprave budúcich učiteľov, resp. absencia vhodnej učebnice alebo metodickéj príručky pre učiteľov.

7.2.2.3 Fínsko, Nórsko

Tieto krajiny majú navzájom dosť podobnú koncepciu výchovy k partnerským vzťahom, k manželstvu a rodičovstvu.

Koncepcia tejto výchovy vo Fínsku zahŕňa sexuálnu oblasť i starostlivosť o dieťa, vzťahy v rodine, vrátane hospodárenia v rodine (Wynnyczuk, 1980 *ex Bujnová, E. 2005, s. 68*). Koncepcia nórskej výchovy je zameraná na človeka a na jeho citový život, ako aj na vzťahy v spoločnosti. S výchovou k medziľudským vzťahom sa začína už v predškolskom veku, na základných školách je povinná. Osnovy sú vypracované pre všetky

stupne škôl od materských až po vysoké školy (J. Prevendárová, 1994 *ex* Bujnová, E. 2005, s. 68).

7.2.2.4 *Veľká Británia*

Od roku 1993 sa podľa zákona stala sexuálna výchova povinnou na školách pre všetky deti nad 11 rokov, ale s právom rodičov rozhodnúť, či dieťa bude navštevovať hodiny sexuálnej výchovy. Pri vzniku tohto zákona boli vyjadrené obavy z jeho úspešnosti, ale skúsenosti ukázali, že ak škola zapojí rodičov a prediskutuje ich požiadavky, iba málo rodičov (hlavne nábožensky orientovaných) nedovolilo navštevovať tieto hodiny. Súčasné výskumy ukazujú, že približne 90 % rodičov vyžaduje, aby bola sexuálna výchova prístupná ich deťom. Hoci je sexuálna výchova povinná, školy majú právo slobodne si tvoriť osnovy, ktoré zohľadňujú záujem a potreby žiakov a rodičov (Bujnová, E. 2005, s. 68).

Jednotlivé školy teda majú právo navrhovať svoje vlastné programy, ale musia informovať rodičov o spôsobe a kontexte osnov sexuálnej výchovy. Zákon má iba dve špecifické požiadavky, týkajúce sa sexuálnej výchovy na školách (M. Porter, 1996 *ex* Bujnová, E. 2005, s. 69):

- všetky deti nad 11 rokov musia byť poučené o VMaR a AIDS,
- sexuálna výchova musí mať morálny základ.

7.2.2.5 *Poľsko*

Sexuálna výchova v poľských základných a stredných školách zaznamenala dlhý vývoj. V začiatkoch tento „Príprava na život“ nebol povinný predmet a slúžil viac - menej k vyskúšaniu nových myšlienok (Izdebski, Z. - Grzemny, D. 1996 *ex* Bujnová, E. 2005, s. 69). Od roku 1993 sa podľa zákona sexuálna výchova vyučuje ako povinný a integrovaný predmet.

Poľská koncepcia tohto predmetu je blízka nášmu ponímaniu VMaR. Prístup je komplexný a interdisciplinárny. Na začiatku bol samostatný predmet, ktorý bol obmedzovaný a v súčasnej dobe je sexuálna výchova medzipredmetovým vzťahom. Pozitívne možno hodnotiť poľské snahy v príprave učiteľov na vyučovanie tohto predmetu. Sexuálna výchova sa stala samostatným predmetom na niektorých fakultách a pedagogických školách (Bujnová, E. 2005. s. 69)

7.2.2.6 *Maďarsko*

Snahy o zavedenie sexuálnej výchovy do maďarských škôl sa objavili až na začiatku 20. storočia. V pedagogických časopisoch sa objavilo veľa príspevkov, diskusií na tuto tému, avšak v školách dominovala zásada kresťanskej morálky, ktorá neprípúšťala zavedenie sexuálnej výchovy do škôl. Napriek tomu niektorí progresívni pedagógovia začali vyučovať v školskom roku 1918/19 sexuálnu výchovu. Nezohľadňovala však vekové a mentálne osobitosti žiakov, ani zásadu vedeckosti, a preto bola zakázaná.

V období medzi dvomi svetovými vojnami naďalej prebiehala výchova založená na kresťanskej morálke. Od roku 1958 sa otázky sexuálnej výchovy začali objavovať pred verejnosťou v rámci prednášok Vedeckej spoločnosti. Na stránkach vedeckých časopisov prebiehali diskusie o sexuálnej morálke. Ich výsledkom bol jednotný názor, že sexuálna výchova je súčasťou komplexného výchovného procesu a musí sa realizovať súčasne s ostatnými výchovnými úlohami (Komlósi, S. 1995, s. 86-87, Bujnová, E. 2005, s. 70).

Na začiatku 70. rokov sa objavovalo čoraz viac článkov o potrebe výchovy k rodinnému životu, najmä v dôsledku úbytku populácie, vzrastu rozvodov a rozpadu rodín. V dôsledku týchto faktov bol v roku 1974 vydaný školský dokument s názvom „Smernice k výchove mládeže pre rodinný život“, ktorý predpisoval zavedenie výchovy k rodinnému životu na všetkých stupňoch škôl, od základných až po vysoké školy. Podľa Komlósiho (*ex Bujnová, E. 2005, s. 71*) Smernice boli založené na dvoch koncepcných inováciách:

- Namiesto pojmu sexuálne poučenie, resp. sexuálna výchova sa zaviedol pojem *Príprava na rodinný život*
- Výchova k rodinnému životu bola chápaná ako súčasť výchovy osobnosti človeka podľa zásady, že manželskí partneri, členovia rodiny sa zúčastňujú na medzi ľudských vzťahoch celou svojou osobnosťou a preto kvalita ich osobnosti ovplyvňuje vzťahy v rámci rodinného spolužitia.

Nedostatočná realizácia uznesenia bola spôsobená nedostatočnou prípravou učiteľov na túto oblasť výchovy, ale aj absenciou kontroly zo strany školských orgánov (Szilágyi, V. 2003, *ex Bujnová, E. 2005, s. 71*).

Na konci 90. rokov vydané Národné kurikulum, ako aj jeho ďalšie modifikácie, predpisujú výchovu pre rodinný život na základných školách. V uvedenom dokumente je chápaná ako príprava na zodpovedný výber partnera, na manželstvo a rodičovstvo, ale zdôrazňuje sa, že je v prvom rade výchovnou úlohou rodiny a škola iba dopĺňa rodinnú

výchovu. V obsahovom zameraní sa kladie dôraz na spoločenské poslanie rodiny a rodičov, individuálny i spoločenský význam rodinného prostredia, psychologické osobitosti pohlaví, ale nedostatočná pozornosť sa venuje sexuálnej výchove. V. Szilágyi (2003, ex Bujnová, 2005) kriticky hodnotí absenciu sexuálnej výchovy v rámci výchovy k rodinnému životu, resp. jej obmedzenie na sprostredkovanie biologizujúcich poznatkov z oblasti sexuálnej výchovy, ktoré sú súčasťou *Výchovy k zdravému životnému štýlu*.

8 Záver

Problematiku tradičných rodinných hodnôt sme rozobrali v 7 kapitolách a ich podkapitolách. Postupne sme priblížili pojem rodiny ako inštitúcie, jej funkcie a prešli sme cez vývojovú dynamiku rodiny v súčasnosti. Čo je tradičné a čo moderné sme popísali podľa Austina Harringtona *et al.* (2006). Do práce sme postupne aplikovali zákony Slovenskej republiky. V tomto bode sme sa snažili poukázať na dôležitosť a zmysluplnosť rodiny, ktorá je v modernej spoločnosti takýmto spôsobom chránená. Analyzovali sme pojem gender, ktorý definovaním genderových rolí a ich tradičným chápaním zasahuje do viacerých oblastí spoločnosti a ovplyvňuje postavenie mužov a žien v rodinných zväzkoch. Tradičné rodinné usporiadanie, kde manžel – otec je hlavou a živiteľom rodiny je stále v našej krajine to, ktoré väčšina obyvateľstva považuje za ideál. Žena je matkou, vychovávateľkou detí a stará sa o chod domácnosti. Úloha ženy je však v dnešnej dobe posunutá aj do roviny pracovnej. Na Slovensku prevláda typ dvojpríjmovej rodiny, čo môže byť ovplyvnené jednak ekonomickou situáciou, ale aj túžbou žien po sebarealizácii v pracovnej sfére. V konfrontácii s tradičným chápaním rodiny sa tak žena dostáva do stretu týchto dvoch svetov. Aj pohľad na otcovstvo sa mení. Muži sa dostávajú do konfliktu medzi pracovným životom a rodinou, ktorú väčšina z nich uvádza ako prioritnú a vnímaním seba samých ako živiteľov rodín a pracovnou sférou, kde muži vykazujú väčšia pracovné ambície a v porovnaní so ženami venujú sa viac práci, majú viac nadčasov. Najrozšírenejším typom rozdelenia rodičovských rolí je práve typ, kde väčšina prác je na žene a otec sa stáva typom pomáhajúceho otca, kamaráta detí a pomocníka ženy. Tento typ sa stále stotožňuje s tradičným vnímaním role ženy, svojou angažovanosťou o výchovu detí sa však posúva do roviny tzv. nového otca. Býva zastúpený v najrozšírenejšej strednej a nižšej sociálnej vrstve. Takto pole rodičovstva poskytuje priestor pre redefiníciu genderových vzťahov v spoločnosti. Za najmenej konzervatívne krajiny v súvislosti s tradičným chápaním rodiny sú považované severské národy, kde aj tradícia školskej výchovy k manželstvu, rodičovstvu a medziľudským vzťahom má najhlbšie korene. Výchova už nie je záležitosťou len rodiny, zvyšuje sa podiel na účasti školských, mimoškolských, voľnočasových zariadení. Zvýšenou komercializáciou a vstupom médií do každodenného života vzrastá ich podiel na formatívnom vplyve. Rodina je flexibilnejšia k zmenám v spoločnosti a viac sa individualizujú vzťahy v jej

vnútri. Prirodzený systém trojgeneračných rodín a preberanie vzorcov správania od starších generácií tak ustúpili prevahe dvojgeneračných rodín a nastáva posun v hodnotovej orientácii v prospech materiálnych hodnôt. Súčasne však dochádza k zníženiu stability rodiny vplyvom vonkajších sociálnych, ekonomických a právnych tlakov na jednej strane, na strane druhej aj samotný jednotlivci pôsobia ako vnútorné činitele destabilizačné, tu ide najmä o individuálne charakterové vlastnosti a hodnotové postoje získané v procese výchovy, ale tiež disponujú rôznou mierou tolerancie k stresu. O upevnenie a uzdravenie manželských a rodinných vzťahov sa snaží aj Liga pár páru zvyšovaním informovanosti o praktizovaní prirodzených metód plánovaného rodičovstva. Domnievame sa, že na Slovensku, kde sa prevažná časť obyvateľstva hlási práve k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, môžu tieto hodnoty pozitívne prispieť k upevneniu a ozdraveniu rodinných zväzkov. Treba však dodať, že ide o veľmi mladý projekt, ktorý osobne dúfame, že sa stane hudbou súčasnosti i budúcnosti pri zakladaní sobášov, manželstiev, rodín a plánovaní rodičovstva. Výchova k manželstvu a rodičovstvu je súčasťou mravnej výchovy, ktorej cieľom je protichodne k smerovaniu k materiálnym hodnotám interiorizácia s pozitívnymi ľudskými vlastnosťami a kvalitnými medziludskými vzťahmi. Pohľad na rodinu v kontexte formovania tradičných hodnôt v modernej spoločnosti syntézou poznatkov zahraničných a domácich autorov považujeme za splnený, avšak ďalšie možnosti výskumu tejto problematiky vidíme v praktickom skúmaní súčasnej situácie. Domnievame sa, že dotazníkový prieskum doplnený metódou riadeného rozhovoru spolu so štatistickým vyhodnotením výsledkov môže priniesť nové dimenzie danej problematiky v našom regióne.

Zoznam použitej literatúry

- 1, ANONYMOUS, 2000. Charta práv rodiny. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 143-144
- 2, ANONYMOUS, 2010. *Gender*. [online] 2010.03.05. [cit. 2010.03.16] Dostupné na internete: [http://sk.wikipedia.org/wiki/Gender_\(rod\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/Gender_(rod))
- 3, BAUSOVÁ, M. 2004. Žena a muž v rodine a domácnosti (niektoré z výsledkov výskumu Family and Gender 2002). In *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela. 2004. ISBN 80 – 8055- 999 – 6. s. 180 - 188
- 4, BOCKOVÁ, A. et. al. 2001. *Náuka o spoločnosti*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2001. 374 s. ISBN 80-80-03191-3.
- 5, BUJNOVÁ, E. 2005. *Príprava na rodinný život v rodinnom a školskom prostredí*. Nitra : PF UKF v Nitre, 2005. 138 s. ISBN 80-8050-891-7.
- 6, DEMETEROVÁ, M. 2000. Spolupráca rodiny a samosprávy. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 110 - 112
- 7, GLASOVÁ, M. 2000. Rodina 2000 – realita a ideál. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 143-144
- 8, HARRINGTON, A. et al.. 2006. *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál, 2006. 495 s. ISBN 80-7367-093-3.
- 9, HAŠKOVÁ, H. 2004. Mění se názory na role mužů a žen v české společnosti na přelomu tisíciletí. In *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Banská bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela. 2004. ISBN 80 – 8055- 999 – 6. s. 158 - 168
- 10, JANDOUREK, J. 2003. *Úvod do sociologie*. Praha : Vydavatelstvo Portál, 2003. 232 s. ISBN 80-7178-749-3.
- 11, KUSÁ, J. 2000. Čo signalizuje poradenstvo o rodine na Slovensku. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 77 - 79
- 12, MATĚJČEK, Z. 2000. *Co, kdy a jak ve výchově dětí?* Praha : Portál, 2000. 143 s. ISBN 80-7178-494-X.
- 13, MATĚJČEK, Z. - LANGMEIER, J. 1968. *Psychická deprivace v dětství*. Praha : Státní zdravotnické nakladatelství, 1968. 383 s.

- 14, MÁROVÁ Z. *et al.* 1975. *Výchova detí v neúplné rodine*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1975. 104 s.
- 15, MOŽNÝ, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Brno : Nakladatelství Blok, 1990. 184 s. ISBN 80-7029-018-8.
- 16, MOŽNÝ, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X.
- 17, ONDREJKOVIČ, P. *et al.* 2005. *Rodina v novom miléniu*. Nitra : UKF, 2005. 168 s. ISBN 80-8050-982-4.
- 18, POTOČÁROVÁ, M. 2000. Istota zdravej rodiny – podmienka pre výchovu. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 9-16
- 19, PREDÁČ, J. 2000. Prostredníctvom prirodzených metód plánovania rodičovstva k pevnému a zdravému manželstvu. In *Zdravá rodina – základ demokratického štátu v Európe 2000*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo. 2000. ISBN 80-968318-6-0, strana 72-75
- 20, PREVENDÁROVÁ, J. – KUBÍČKOVÁ, G. 1996. *Základy rodinnej a sexuálnej výchovy*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 83 s. ISBN 80-08-01212-9.
- 21, RENZETTI, C. M. - CURRAN, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003. 542 s. ISBN 80-246-0525-2.
- 22, ROZINAJOVÁ, H. 1981. *Výchova pre život v rodine*. Ružomberok : Tlačiarne Slovenského národného povstania, 1981. 212 s.
- 23, SMOLOVÁ, D. 1990. *Deset esejí o výchově v rodine*. Praha : Horizont, 1990. 79 s. ISBN 80-7012-032-0.
- 24, ŠATÁNEK, J. 2004. *Komunikácia v rodine*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004. 84 s. ISBN 80-8055-981-3.
- 25, ŠPATENKOVÁ, N. *et al.* 2004. *Križe - psychologický a sociologický fenomén*. Praha : Vydavatelstvo Grada Publishing, a.s., 2004. 129 s. ISBN 80-247-0888-4.
- 26, TRÉLAŮN, B. 2005. *Překonávání konfliktů v rodine*. Praha : Vydavatelstvo Portál, 2005. 143 s. ISBN 80-7178-935-6.
- 27, *Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov*

Zoznam tabuliek

Tab.č.1 Základné etapy vo vývoji ľudskej rodiny podľa Collinsa (1985, Možný, I. 2006, s.17)

Tab.č.2 Základná charak. tradičnej, modernej a postmodernej rodiny (Možný, I. 2006, s. 23)